

Реєстрація

номер

дата

підпис лаборанта кафедри

Рекомендовано

до захисту

підпис наукового
керівника

ініціали, прізвище наукового керівника

Результат захисту

оцінка

дата захисту

Голова ЕК

підпис

ініціали, прізвище

Члени ЕК

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

Секретар ЕК

АНОТАЦІЯ

Савченко А. Особливості ціннісних орієнтацій та ціннісних детермінант соціальної адаптації студентської молоді України до навчання в кризових умовах. - На правах рукопису.

Магістерська робота за спеціальністю 054 – Соціологія. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра теорії та історії соціології. – Київ, 2023. – 66 ст., список джерел – 70 найменування.

Магістерське дослідження присвячено дослідженню особливостей соціальних суперечностей зміни ціннісних орієнтацій як адаптивного ресурсу ставлення студентської молоді України до навчання в умовах теперішнього етапу пандемії, війни з російською федерацією воєнного стану та гуманітарних криз.

У роботі дана характеристика пізнавальних тенденцій розвитку ціннісного підходу в теоретичній соціології ХХ та ХХІ століття. Дано обґрунтування наукової значущості вивчення ціннісних орієнтацій студентської молоді як важливої соціальної групи сучасного суспільного життя. Здійснена ідентифікація сутнісних ознак понять « цінність», «ціннісні орієнтації», «соціальна адаптація» та проведено аналіз їх смислового взаємозв'язку. Дана аргументація дослідницької позиції, що ціннісні орієнтації як релятивні детермінанти діяльності індивідуальних та колективних суб'єктів завжди спрямовані на пристосування до певного соціального середовища, яке ці суб'єкти сприймають як важливу цінність.

Авторкою здійснено дослідження організаційних та функціональних принципів інституту вищої освіти в Україні та охарактеризовані особливості її суспільної значущості для студентської молоді та інших соціальних груп українського суспільства . Здійснено емпіричне дослідження впливу пандемії Ковід-19 та війни з російською федерацією на зміну ціннісних орієнтацій студентів, які обумовлюють ставлення студентів до навчання в кризових умовах.

Ключові слова: *студентська молодь, цінності, ціннісні орієнтації, соціальна адаптація, вища освіта.*

ABSTRACT

Savchenko A. Peculiarities of value orientations and value determinants of social adaptation of the Ukrainian student youth to study in crisis conditions. - On the rights of the manuscript.

Master's thesis on specialty 054 - Sociology. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Department of Theory and History of Sociology. – Kyiv, 2023. - 66 p., 70 sources.

The master's research is devoted to the study of the peculiarities of social contradictions of changing value orientations as an adaptive resource of the attitude of student youth of Ukraine to education in the conditions of the current stage of the pandemic, the war with the Russian Federation and humanitarian crises.

The characteristics of the cognitive trends in the development of the value approach in theoretical sociology by the 20th and 21st centuries have been presented. The identification and essential features of the "value", "value orientations", "social adaptation" concepts were carried out and the analysis of their semantic relationship was investigated. The research position that the value orientations are the basic regulative determinants of the activity of individual and collective social actors who are always create the interests to adapt to the specific social environment, which these subjects perceive as an important value.

The organizational and functional principles of higher education institutions in Ukraine were researched and the features of its social significance for the student youth and the other social groups of the Ukrainian society were argued and characterized by the author.

In the empirical research of the influence of the COVID- 19 pandemic and the war with the Russian Federation was identified as the factors which change the value orientations that determinate students' attitudes to the education in crisis conditions.

***Key words:** student youth; values, value orientations, social adaptation higher education*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ПІЗНАВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСНОВНИХ СОЦІОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА ЦІННІСНИХ ДЕТЕРМІНАНТ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТА КОЛЕКТИВНИХ СУБ'ЄКТІВ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ В ТЕОРЕТИЧНІЙ СОЦІОЛОГІЇ ХХ-ГО ТА ХХІ СТОЛІТТЯ.....	12
1.1 Дослідницька специфіка ціннісного підходу у теоретичній соціології хх-го та ХХІ століття	12
1.2. Концептуальний зміст поняття «соціальна адаптація» в соціологічних дослідженнях освітніх процесів та ціннісних орієнтацій студентської молоді	20
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ	24
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ІНСТИТУТУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ СИСТЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ В УМОВАХ НОВІТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН.....	27
2.1. Основні напрямки соціологічного дослідження.....	
організаційно-функціональної специфіки інституту вищої освіти.....	27
2.2. Основні чинники інституціональної трансформації системи вищої освіти в суспільствах індустріального та постіндустріального типу	35
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	38
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ТА ДИСФУНКЦІОНАЛЬНИХ ПРОЯВІВ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА АДАПТИВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ВІТЧИЗНЯНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ, ВОЄННОГО СТАНУ ТА ГУМАНІТАРНИХ КРИЗ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ	40
3.1. Освітні нерівності в системі ЗВО України та проблема їх гуманізації та подолання	40
3.2. Повсякденні практики та установки як адаптивні маркери ціннісних детермінант ставлення студентської молоді до навчання в кризових умовах (програма інноваційного емпіричного соціологічного дослідження)	45
ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ.....	52
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	54
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57

ВСТУП

Актуальність теми та наукової проблеми. Дослідження тенденцій формування та історичного розвитку інституту освіти, його впливу на процеси прогресивних змін, інтелектуальних і професійних здібностей людини традиційно залишається і є важливим предметом уваги багатьох відомих філософів та вчених-суспільствознавців. Адже сама інституціональна система освіти т у будь-якому суспільстві є відображенням наявності певних усталених соціальних цінностей, які загалом характеризують зрілість певного суспільства та водночас є узагальненим показником особистісного розвитку його громадян. Питання суспільної цінності освіти як соціалізаційної практики хвилювало ще античних мислителів. Так, Сократ вважав, що вище благо для людини – досягнення щастя є неможливим без мудрості – особливої моральної цінності, яка реально є результатом засвоєння людиною накопичених знань та соціального досвіду. Близька позиція була характерна і для Платона та Аристотеля, які також вказували на мудрість як розвинутий людських розум та безумовну цінність, формування якої є неможливою без поваги та адаптації людей як учнів до певних норм організації освітнього процесу та просвітницької місії вчителя-мудреця як носія знань. У даному зв'язку слід також зазначити, що основоположним принципом індивідуального прийняття адаптивних етичних цінностей філософії Сходу є «гуманність» (жень), яку Конфуцій вважав, з одного боку, любов'ю до людей, а з іншого – подоланням притаманного молодим людям поведінкового егоїзму та поверненням до благопристойності.

Під впливом глобальних соціальних змін новітні реалії суспільного життя в Україні значно ускладнюють соціальну адаптацію молоді людини до сучасних соціально-економічних, політико-ідеологічних, інформаційних та культурно-освітніх процесів. Водночас, важливо вказати, що ефективна соціальна адаптація різних молодіжних груп і, зокрема, студентства України залежить від домінуючої у сучасному молодіжному середовищі певної системи основних життєвих цінностей, як системи ціннісних орієнтацій молоді, які надають адаптивним процесам цілеспрямованого смислу. Саме тому

соціальна адаптація та система ціннісних орієнтацій є атрибутивними об'єктивними та суб'єктивними екзистенціальними чинниками, яким індивідуальні та колективні соціальні суб'єкти надають певне світоглядне значення, яке впливає на ментальність і поведінку суспільства.

Варто зазначити, що соціологічних працях кінця ХХ-го та ХХІ століття Дж.Александера, З.Баумана, Д.Бела, Ф.Брауна, П.Бурдьо, І.Валерстайна, Фр.Вебстера, Ю. Габермаса, Е.Гіденса, Р.Інглхарта, І.Кастельса, Б.Латура, М.Мафессолі Дж.Масіоніса, С.Пінклера, М.Рокіча, А.Ручки, Н.Смелзера, Т.Червінської, Ш.Шварца, П. Штомпки були здійснені спеціалізовані дослідження специфіки ціннісних орієнтацій в сучасних аграрних, індустріальних та постіндустріальних суспільствах. Зокрема, досліджувались ціннісні впливи на суспільне життя інститутів вищої освіти як джерел культурного капіталу та суперечливі прояви освітніх нерівностей в соціологічних теоріях глобальної модернізації та глобальної залежності.

Глибокий аналіз її проблематики розвитку сучасних інститутів вищої освіти здійснили також у своїх фундаментальних та прикладних дослідженнях відомі вітчизняні соціологи, зокрема, В. Бакіров, О. Балакірева, О.Голіков, Є.Головаха, О.Зубарев, М.Лукашевич, Л.Малес, Є.Мороз, І.Нечитайло В.Пилипенко, І.Попова, АРучка, М.Соболевська, Л.Скокова. Л. Сокурянська, шВ.Степаненко, М.Туленков, В.Чепак, Т.Червінська та інші вчені. І такий науковий інтерес не є випадковим. Адже молодь і студентство як особливі соціально-демографічні групи є найбільш динамічною частиною українського суспільства і характеризуються специфічною роллю і місцем в системі суспільного відтворення ненасильницького соціального прядку, тому вивчення проблем цих груп суспільства є актуальним, оскільки майбутнє України як суверенної, правової, демократичної та соціальної держави багато в чому залежить від прийдешніх поколінь.

Виходячи з вищевикладеного, вивчення ціннісних детермінант соціальної адаптації студентської молоді до навчального процесу в системі вищої освіти України в умовах новітніх соціальних змін є інноваційною науковою проблемою, яка потребує певного конструктивного вирішення. Нині

дослідження цінностей і ціннісних орієнтацій набули нового звучання. Особливий інтерес становить їх вивчення в середовищі студентської молоді як однієї з найчисельніших груп суспільства, яка характеризується не лише великим різноманіттям світоглядних позицій, мотивів поведінки, рис характеру тощо, а й помітною динамікою їх зміни. У формуванні особистості студентів цінності та ціннісні орієнтації відіграють особливу роль. Вони є одним із основних чинників при визначенні змісту спеціалізованого фахового та психолого-педагогічного супроводу майбутнього фахівця.

Важливо розуміти, що освіта – це процес, за допомогою якого суспільство передає акумульовані знання, вміння та цінності від одного покоління до іншого. В ширшому розумінні освіта включає будь-яку дію чи досвід, які мають формотворчий вплив на спосіб мислення, характер чи фізичну спроможність людини. Вона має фундаментальний вплив на можливості і потенціали як окремих осіб, так і громад щодо забезпечення розвитку, а також соціально-економічних успіхів. Освіта – це один із ключових факторів розвитку, а також розширення можливостей людей. Освіта дає людям знання та інформацію, а також сприяє зміцненню почуття самоповаги і впевненості у собі, реалізації власного діяльного та творчого потенціалу.

Необхідно зазначити, що починаючи з 2014 року, коли відбулася фактична анексія Російською Федерацією на суверенних українських територіях Криму та частини Донбасу, а також розпочатої 24 лютого 2022 року повномасштабної війни проти України, життя громадян змінилося. Сфера освіти, як і всі сфери життя суспільства, зазнала великих змін в умовах воєнного стану. Усі ми вчилися та продовжуємо вчитися жити в цих нових умовах: хтось – продовжувати здобувати освіту, а хтось – працювати. Частина учасників освітнього процесу внаслідок загрози життю, бойових дій та тимчасову окупацію окремих територій вимушено перемістилася в межах України або за кордон. Багато викладачів та здобувачів освіти все ще залишаються на тимчасово окупованих територіях та потребують особливої підтримки держави. Деякі заклади освіти були фізично зруйновані. Активні бойові дії по всій території України, що тривають з 24 лютого 2022 р. внаслідок

збройної агресії РФ породили цілу низку змін та проблем у сфері вищої освіти, одна з яких – зміна ціннісних орієнтацій студентів та поява нових видів адаптивної поведінки.

Незважаючи на значний обсяг теоретичних та емпіричних досліджень, залишається відкритою для подальших наукових пошуків важлива соціологічна проблема визначення змісту й структури ціннісних орієнтацій та процесів соціальної адаптації студентської молоді до навчального процесу в ЗВО України в кризових умовах наслідків пандемії COVID-19, війни та породжених нею гуманітарних криз. Така ситуація склалася як через недостатній рівень розробки програм інноваційних теоретичних та емпіричних соціологічних досліджень, так і через надмірний вплив на освітні процеси в ЗВО України економічних, політико-ідеологічних та соціокультурних чинників. Тому зараз, як ніколи, важливо з'ясувати сутність ціннісних орієнтацій студентської молоді, виявити тенденції щодо можливих змін ієрархії цінностей студентів. Це дасть змогу сформувати в них суспільно значущі ціннісні орієнтації, які можуть проявитися у будь-яких сферах діяльності. Такий результат можливий лише за умови комплексного вивчення сутності та складових компонентів ціннісних орієнтацій студентів і створення сприятливих умов для їх формування та успішної адаптації до умов вимушеного переходу до системи дистанційного навчання .

Об'єктом магістерської роботи є студентська молодь України як соціально-демографічна група.

Предметом дослідження є ціннісні орієнтації та ціннісні детермінанти соціальної адаптації студентської молоді до навчального процесу в системі вищої освіти України в кризових умовах.

Мета магістерської роботи полягає у з'ясуванні особливостей соціальних суперечностей зміни ціннісних орієнтацій як адаптивного ресурсу ставлення студентської молоді України до навчання в умовах тривалої пандемії COVID-19, воєнної агресії та регіональних гуманітарних криз.

Досягнення мети можливе через постановку та реалізацію таких завдань:

- здійснити огляд основних соціологічних підходів до дослідження ціннісних орієнтацій та ціннісних детермінант соціальної адаптації індивідуальних та колективних суб'єктів суспільного життя в теоретичній соціології ХХ-го та ХХІ століття;
- визначити пізнавальний потенціал поняття «соціальна адаптація» в соціологічних дослідженнях ціннісних орієнтацій ставлення студентської молоді до навчання;
- охарактеризувати теоретико-методологічні засади соціологічної ідентифікації інституту вищої освіти як спеціалізованої системи організації професійного навчання та виховання;
- з'ясувати особливості соціальних суперечностей функціональних та дисфункціональних проявів ціннісних орієнтацій та адаптивних соціальних практик студентської молоді вітчизняних закладів вищої освіти в умовах війни, воєнного стану та гуманітарних криз в Україні;
- проаналізувати дані емпіричного соціологічного дослідження та охарактеризувати повсякденні практики та установки як адаптивні маркери ціннісних детермінант ставлення студентської молоді до навчання в кризових умовах.

Методи дослідження. Реалізація завдань дослідження здійснена за допомогою використання загальних наукових методів, таких як: індукція, дедукція, аналіз, синтез, порівняння, моделювання, типологізація, класифікація, а також в ході проведення емпіричного дослідження були використані спеціалізовані методики збору, аналізу та інтерпретації соціологічної інформації.

Наукова новизна дослідження:

уперше:

охарактеризовані особливості соціальних суперечностей функціональних та дисфункціональних проявів ціннісних орієнтацій та адаптивних соціальних практик студентської молоді вітчизняних закладів вищої освіти в умовах тривалої пандемії COVID-19, воєнної агресії та регіональних гуманітарних криз.

Дістали подальшого розвитку:

– соціологічні концептуальні уявлення про цінності орієнтації з перспектив адаптації студентської молоді ЗВО України до навчання та можливостей подолання освітніх нерівностей в умовах новітніх соціальних змін та агресивних збройних конфліктів.

Практичне значення магістерської роботи. Результати магістерського дослідження можуть бути використані для здійснення аналізу та прогнозування змін ціннісних орієнтацій та адаптивної поведінки студентської молоді системі вітчизняної вищої освіти. Отримані результати про адаптивні ціннісні детермінанти ставлення студентської молоді до навчання та якості освітнього процесу біли використані авторкою в роботі навчальної лабораторії соціологічних та освітніх досліджень КНУ імені Тараса Шевченка. Ці результати у подальшому можуть доповнити програму викладання спеціальних навчальних дисциплін з соціології освіти та виховання.

Структура роботи. Магістерська робота містить вступ, три розділи, висновки, перелік використаних джерел (70), додатки (2 одиниці).

РОЗДІЛ 1. ПІЗНАВАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОСНОВНИХ СОЦІОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА ЦІННІСНИХ ДЕТЕРМІНАНТ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТА КОЛЕКТИВНИХ СУБ'ЄКТІВ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ В ТЕОРЕТИЧНІЙ СОЦІОЛОГІЇ ХХ-ГО ТА ХХІ СТОЛІТТЯ

1.1 Дослідницька специфіка ціннісного підходу у теоретичній соціології хх-го та ХХІ століття

Насамперед важливо вказати, що процеси людської діяльності характеризуються складним взаємовпливом різних чинників, як специфічних детермінант діяльної сутності людини. Соціологами прийнято вважати, що такими базовими детермінантами є потреби, інтереси, цілі та цінності. Проте самі спроби визначення функціональної специфіки та ролі цінностей в організації людської діяльності, приймаючи до уваги зростаючий вплив на людей сучасного соціального світу таких новітніх тенденцій суспільних змін як глобалізація, віртуалізація та індивідуалізація, засвідчують про наявність багатьох дискусійних питань стосовно ідентифікації змісту та сутнісних ознак поняття «цінності».

Важливо нагадати, що становлення та розвиток соціології як науки у середині ХІХ століття відбувався на основі натуралістичного світогляду і саме тому, як вважав Огюст Конт, соціологія повинна бути вільною від різноманітних «ціннісних суджень» і бути саме «позитивною наукою про суспільство», яка вивчає об'єктивні (надособистісні) реалії та факти суспільного життя. Такої ж думки, як відомо, дотримувався і Еміль Дюркгейм, який закликав соціологів досліджувати соціальні явища і процеси «як речі». Однак, слід констатувати, що вже на початку ХХ століття переважна більшість соціологів стала критично оцінювати позитивістську програму розвитку соціології як науки, оскільки з'ясувалося, що «об'єктивні факти» суспільного життя мають специфічний ціннісний вимір, через узагальнення певних

культурних досягнень та набутого соціокультурного досвіду. Саме тому ще на початку XX столітті П. Сорокін, віддаючи шану творчим здобуткам Е. Дюркгейма та М. Вебера як фундаторів неklasичної соціології [52], доводив важливість нового переосмислення теоретичних засад соціології на основі вивчення цінностей та культури організованого колективного життя різних народів та суспільств, починаючи ще з античних часів.

Необхідно зазначити, що саме така концептуальна позиція по суті стала основою формування та розвитку ціннісного підходу в теоретичній соціології XX століття. У даному зв'язку варто вказати, що глибокий аналіз основних пізнавальних тенденцій розвитку ціннісного підходу в соціології був здійснений відомим вітчизняним соціологом А. Ручкою у фундаментальній монографічній праці «Ціннісний підхід в системі соціологічного знання» [44]. У даній праці автором був представлений змістовний та, водночас, критичний аналіз точок зору відомих представників неklasичної соціології. Зокрема це стосується і добре відомої і досі впливової позиції Макса Вебера., який схилився до доволі абстрактної інтерпретації поняття «цінність» як певного ідеального типу. – тобто, як специфічної ідеальної конструкції людської діяльності - як суб'єктивно усвідомленого інтересу. Такий підхід, як вважає, А. Ручка, сприяє соціологічній ідентифікації значущих для людини певного спектру цінностей, однак практично не пояснює соціально-інтегративну природу цінностей – тобто важливе для соціології питання: чому люди поділяють та захищають спільні цінності? Тому поза увагою М. Вебера залишилась важлива для соціології проблема дослідження та розуміння ролі цінностей як регуляторів не лише індивідуальної, але й колективної поведінки. Зокрема, А. Ручка підкреслює, що у своєму житті індивіди щоб прийняти певне рішення, здійснити певний вибір, розпочати якусь справу вимушено звертаються до порад з боку інших людей, сприймаючи ці поради як значущі цінності набутого колективного досвіду. Автор зазначає, що дану обставину певним чином фіксували у своїх працях відомі представники суб'єктивістських соціологічних теорій XX століття – Ф. Знанецький, В. Томас, А. Шюц, Дж. Мід, які у цих працях доводили важливість дослідження спільних

цінностей різних соціальних груп, Поряд з цими вченими, відомі соціологічно-об'єктивісти функціоналістського та конфліктологічного напрямків – Т. Парсонс, Р. Мертон, Л. Козер, Т. Адорно, Г. Маркузе, Ю. Габермас, Ч.Р. Мілз – підкреслювали значущість наукового вивчення ціннісно-нормативних засад організації діяльності соціальних інститутів, які залучають та координують діяльність різних соціальних груп. Звісно, як справедливо вказує А. Ручка, практично усі колективні цінності мають специфічний екзистенціальний вимір: «Тому питання суспільної значущості колективних цінностей особливо помітне в так званих граничних пунктах людської екзистенції, коли йдеться про явища життя і смерті, щастя і страждань, любові й ненависті, набуття ідентичності та її втрати» [45, с.70]. Приймаючи до уваги зазначену позицію А. Ручки, доцільно також проаналізувати і деякі інші аспекти ціннісної проблематики, які не отримали у його монографії

По-перше, як вже було відмічено у вступі даної роботи, ще давньогрецькі філософи наводили різні докази, що при визначенні своєї життєвої мети і свого суспільного призначення кожний індивід спирається на певні ціннісні критерії. Проте, зайняті різними буденними справами, далеко не усі люди, як доводив Протагор, усвідомлюють того, що найвищою цінністю для будь-якого індивіда повинні бути інші індивідуальні особистості, співжиття з якими цей індивід формує суспільне середовище їх співіснування та виживання. Саме тому знаменитий афоризм Протагора – «Людина є мірою усіх речей» по суті став, як вважав Сократ, основним принципом досягнення мудрості (софії) при пошуках відповідей на питання про те, що таке благо (агат), чеснота і краса як базові «людиномірні» цінності індивідуального та колективного життя. Саме ці цінності, на думку Сократа повинні бути основою моральної поведінки кожного індивіда незалежно від його статусної позиції у суспільстві. Характерно, що такі відомі послідовники Сократа як Платон та Арістотель у своїх знаменитих трактатах «Держава» та «Політика» намагались дослідити відмінності ціннісних засад організації тиранічного, олігархічного, демократичного та монархічного соціального устрою суспільного життя у різних полісах, як окремих містах-державах стародавньої Греції. Примітно, що Арістотель по суті

вперше вказує на значущість розуміння та розрізнення трьох типів цінностей як людських благ: 1) цінностей «божественних» (людська душа та тіло), 2) цінностей похвали (слава, гідність, повага, довіра), та цінності можливих досягнень, які можуть використовуватися як для добра, так і для зла (влада, багатство, сила, краса, освіта, виховання), які можуть використовуватися як для добра, так і для зла. Проте, як вважав Арістотель, саме розумові та моральні якості людської душі, такі як мудрість, кмітливість, розважливність, щедрість, розсудливість є тією ціннісною основою людського гуманізму, як запобіжника поширенню суспільного зла[19, с.34-54]..

Як вже зазначалося, у вступі в давньокитайській філософії синонімом гуманізму було поняття «жень», яке на думку Конфуція, відображувало специфічний людський прояв дао» як вищої форма світового соціально-етичного порядку. У повсякденному житті людей, як вважав філософ саме принцип «жень» концентрує практично увесь спектр персоніфікованих етичних цінностей «благопристойності» як певних правил людської активності та норм етикету. Спираючись на монографічне дослідження О. Зубарева «Східні духовні практики як феномен життєвого світу особистості в полікультурному суспільстві» [21] вочевидь слід визнати, що саме у давньокитайській та давньоіндійській філософії формуються первісні концептуальні уявлення про зв'язок цінностей як певної системи благ з конкретними практиками людського активізму як ціннісними орієнтаціями конкретних індивідів. Наукове здійснення ідентифікації та опису наукового зв'язку, як вважає О. Зубарев є доволі складною та перспективною для наукової розробки соціологічною проблемою, оскільки зараз неясно у якій соціологічній парадигмі новітньої теоретичної соціології може бути успішно здійснена така ідентифікація [21, с.107-139].

Таким чином, ще античні часи філософами різних інтелектуальних традицій була з'ясована важлива роль цінностей в житті кожної людини як системи різноманітних благ та ціннісними орієнтаціями індивіда, які специфічним чином відображують його життєві пріоритети у виборі певного стилю та способу життя.

Слід вказати, що взаємозв'язок цінностей та ціннісних орієнтацій, як добре відомо, досліджувався пізніше у різних теоріях суспільного договору Т. Гоббса, І. Бентама та Ж.-Ж. Руссо, у яких загалом наводились аргументи щодо необхідності формування «реалістичних поглядів» на людину егоцентричну, корисливу та агресивну істоту, яку цілком можливо оцінити та купити як і будь-який матеріальний предмет – тобто як річ за певні кошти. Звісно, що такі, по суті антигуманні погляди на природу людини, вказували на особливу цінність інституту держави та на гуманістичний характер політико-правових практик даного інституту, як засобів подолання природної агресивності кожної людини та досягнення мирного співіснування людей.

Однак, слід вказати, що саме поняття «ціннісна орієнтація» у теоріях суспільного договору практично не використовувалось і його соціальному значенні. І ця ситуація і зараз доволі наочно виявляється у певних спробах визначення змісту даного поняття навіть у сучасних енциклопедичних соціологічних виданнях. Тому, у якості прикладу, доцільно процитувати одну із таких типових спроб у книзі «Соціологія: короткий енциклопедичний словник» під загальною редакцією В.І. Воловича: «**Ціннісні орієнтації** - особистісні орієнтації стосовно тих чи інших соціальних спільнот чи груп: загалом людських, національних, класових, професійних і т. ін; тривні *диспозиції*, що регулюють загальну спрямованість діяльності людини стосовно таких цінностей та інших об'єктів високої значущості, складові вищих рівнів у диспозиційній структурі *спрямованості особистості*» [53, с. 648].

Вочевидь, що позитивними рисами такого визначення є по-перше, чіткий акцент на зв'язку ціннісних орієнтацій з цінностями певних соціальних спільнот, та груп. По-друге, вказано, що ціннісні орієнтації є усталеними диспозиціями «вищих рівнів», що регулюють активність індивіда у певних поведінкових формах його ставлення до групових цінностей та «об'єктів високої значущості».

Однак певним концептуальним недоліком наведеного визначення є недооцінка того, що ціннісні орієнтації притаманні не лише індивідуальним,

але й функціонально автономним колективним суб'єктам суспільного життя, якими є соціальні групи та соціальні інститути. Необхідно зазначити, що саме така концептуальна позицію зараз слугує теоретичною основою розвитку ціннісного підходу в соціології XXI століття.

У даному зв'язку варто звернути увагу, що Е. Гіденс у підручнику «Соціологія» пропонує ґрунтовний аналіз функціональної специфіки автономно діючих 5-ти основних соціальних інститутів сучасного суспільства - інститутів економіки, політики, ЗМІ, освіти та релігії [12, с. 365-543]. Вивчаючи зміст представленого Е. Гіденсом аналізу доволі неважно зробити висновок, що кожному із означених інститутів притаманні специфічні ціннісні орієнтації.

Так ціннісні орієнтації інституту економіки загалом націлені на реалізацію цінностей матеріального добробуту громадян. Ціннісні орієнтації інституту політики спрямовані на забезпечення ефективної регуляції соціальних нерівностей як базової гарантії утвердження у певному суспільстві цінності мирного та ненасильницького соціального порядку.

Ціннісні орієнтації інститутів ЗМІ націлені на реалізацію цінності оперативного забезпечення громадян достовірною інформацією стосовно суперечливих реалій їхнього життя. Ціннісні орієнтації інституту освіти - спрямовані на утвердження цінностей інтелектуального розвитку громадян шляхом застосування різних технологій індивідуальної та групової соціалізації у різноманітних формах засвоєння знань та розвитку професійних компетентностей, оволодіння навичками набутого соціокультурного досвіду, який реально здатен впливати на формування певного способу життя громадян. Ціннісні орієнтації інституту релігії в сучасних суспільствах аграрного індустріального та постіндустріального типу є важливим соціальним ресурсом сакралізації цінності людського життя та цінності гуманного ставлення до турбот та прагнень кожної людини.

Слід підкреслити, що ціннісні орієнтації соціальних інститутів спричиняють суттєвий вплив і на ціннісні орієнтації різних соціальних груп,

оскільки в новітніх умовах посилення тенденцій та процесів глобалізації, віртуалізації та індивідуалізації суспільного життя спричинюють, на думку багатьох соціологів, зокрема. Дж. Алєксандера, З. Баумана, П. Бурдьо, Ж. Бодрійєра, Ф. Джеймісона, Г. Гарфінкеля, Е. Гідєнса, І. Кастельєса, Бр. Латура, Н. Смєлєра, П. Штомпки, Дж. Уррі, появу цінностей «нових мобільностей» різних соціальних груп – насамперед численних груп мігрантів та біженців, члєни яких прагнуть організувати своє життя в розвинутих та заможних постіндустріальних суспільствах. Варто нагадати, що сама система таких прагнєнь як ціннієних орієнтацій змієтовно відображаєєся у двох конкуруючих між собою двох основних соціологічних теорій глобалізації, які специфічним чином пояснюють суперечності взаємозв'язків між суспільствами постіндустріального Центру, індустріальної Напівпериферії та аграрної Периферії. Такими теоріями, як відомо, є: соціологічна теорія глобальної залежності та соціологічна теорія глобальної модернізації.

Оцінюючи дослідницький та пояснювальний потенціал даних теорій, американський соціолог Дж. Масіоніє [27, с.399-430] вказує, що соціологічна теорія глобальної залежності в соціології ХХІ століття є важливим пізнавальним інструментом пояснення причин прогресуючого ресурсного занепаду, наявності хронічних соціальних криз та зростаючого впливу глибоких соціальних нерівностей як джерел формування у більшості громадян аграрних та індустріальних суспільств бажань та ціннієних орієнтацій бути мігрантами та біженцями і жити в заможних суспільствах постіндустріального Центру.

Соціологічна теорія глобальної модернізації загалом спрямована на пояснення «шансів» успішного здійснення постіндустріальної модернізації в аграрних та індустріальних суспільствах шляхом створення умов та залучення інвестиційних ресурсів та відкриття виробничих філій та представництв транснаціональних компаній з метою забезпечення стабільного економічного росту та поліпшення матеріального становища громадян. Реальна наявність потоків мігрантів та біженців, які прагнуть покинути аграрні та індустріальні суспільства не слід вважати як загрозу занепаду цих суспільств, оскільки в

перспективі ці мігранти та біженці саме в суспільствах постіндустріального Центру можуть певним чином адаптуватися до нових, більш гуманних умов життя шляхом реалізації свої ціннісних орієнтацій у напрямках знаходження високооплачуваної роботи та можливостей залучення до системи передової професійної освіти, що сприятиме опануванню інноваційним технологічним досвідом та у разі повернення до країн свого походження сприятиме зайняттю бувшими мігрантами та біженцями високих статусних позицій в системі соціальної стратифікації.

Слід вказати, по-перше, що незважаючи на певну абстрактність своїх пояснювальних засад, саме соціологічна теорія глобальної модернізації, на думку багатьох авторитетних вчених, спрямована на аргументацію базових гуманістичних цінностей сучасного суспільного життя. На дану обставину звертає увагу відомий гарвардський професор Стівен Пінклер, який у праці «Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки та прогресу» надає концептуальні та емпіричні докази, що такими гуманістичними цінностями є цінності життя, здоров'я, багатства, дозвілля, безпеки, демократії, знання та щастя [40, с.67-293]. По-друге, цілком певною позитивною рисою соціологічної теорії глобальної модернізації є фіксація онтологічного зв'язку між спектрами цінностей, ціннісних орієнтацій та процесами соціальної адаптації як індивідуальних, так і колективних соціальних суб'єктів до поточних та перспективних умов свого життя.

Таким чином, сам зміст процесу соціальної адаптації є відображенням уявлень людей про значущі для себе цінності та ціннісні орієнтації і є тісно пов'язані з розумінням можливостей свого пристосування до бажаних умов життя. А це означає що важливою сутнісною ознакою поняття «ціннісна орієнтація» є специфічний концептуальний чинник, що відображує адаптивні зусилля індивідуальних та колективних суб'єктів. Така пізнавальна позиція, як здається, сприяє подальшому розвитку пізнавального підходу в соціології XXI століття та, водночас, вказує на важливість конкретизації змісту поняття «соціальна адаптація» в новітній соціологічній теорії.

1.2. Концептуальний зміст поняття «соціальна адаптація» в соціологічних дослідженнях освітніх процесів та ціннісних орієнтацій студентської молоді

Насамперед важливо зазначити, визначення пізнавального потенціалу поняття «соціальна адаптація» в соціології є специфічною світоглядною та гносеологічною проблемою, зміст якої є предметом наукових дискусій в сучасному суспільствознавстві.

У даному зв'язку важливо звернути увагу, що сам термін «адаптація» є важливим поняттям біології, яке відображує процес пристосування живих організмів до оточуючого природного середовища. Вочевидь, що в соціальних науках зміст цього поняття потребує певної конкретизації та уточнення. Сама процедура такої конкретизації була характерною і для понять з інших галузей наукових знань, які стали активно використовувати вчені при дослідженні явищ та процесів суспільного життя. Такими поняттями були поняття «стратифікація», «явище», «процес», «реакція», «структура», «динаміка», «функція» та ін. В психології розуміння змісту поняття «адаптація» головним чином зводиться до ідентифікації чинників, які забезпечують певний стан рівноваги суб'єкта й певного середовища, з яким цей суб'єкт як людина прагне взаємодіяти.

В соціології поняття «адаптація» загалом відображує специфічні характеристики саме соціального середовища, якому притаманні специфічні структурні та динамічні властивості, котрі обумовлені різними стратегіями організації своїх дій не лише індивідами, але й соціальними групами та соціальними інститутами. Звідси і виникають і певні труднощі при визначенні сутнісних ознак поняття «соціальна адаптація». Як приклад доцільно навести доволі характерну спробу такого визначення із вже цитованого раніше енциклопедичного видання: **«Адаптація соціальна** – вид взаємодії окремої особи чи соціальної спільності із середовищем, у процесі якої погоджуються

умови та очікування її учасників. Це також результат процесу їх пристосування до нового соціального оточення» [53, с.8].

Аналізуючи сам зміст даного визначення вочевидь слід вказати як на позитивні, так і певні недоліки запропонованого визначення. По-перше, важливим є визначення соціальної адаптації як виду соціальної взаємодії окремої особи чи соціальних спільностей – тобто формально допускається та фіксується ситуація певної взаємної спрямованості дій зацікавлених в адаптації суб'єктів та інших суб'єктів соціального середовища. Однак, залишається не зовсім ясним важливе питання у яких соціальних контекстах та комунікативних формах може здійснюватися сама адаптивна взаємодія? А така взаємодія в сучасних суспільствах може реально відтворюватися у формах комунікативного консенсусу, кооперації, конкуренції та конфлікту.

По-друге, вірно зазначено що результатом соціальної адаптації є пристосування зацікавлених в адаптації суб'єктів до нового соціального оточення. Однак, практично не фіксується та обставина, що сам результат пристосування є наслідком реалізації певних ціннісних орієнтацій, які відображують самі цілі адаптації. А такими цілями можуть бути: робота в престижній організації, здобуття якісної професійної освіти, засвоєння нового досвіду через інноваційні форми соціалізації, підвищення суб'єктом своєї статусної позиції в системі соціальної стратифікації конкретного суспільства та ін.

По-третє, цілком позитивним аспектом представленого визначення поняття «соціальна адаптація» є саме те, що неявно вказується на потребу уточнення та ідентифікації соціального статусу «окремої особи чи соціальної спільності» як учасників процесу соціальної адаптації. Вочевидь, що така потреба є особливо актуальною і для даного магістерського дослідження, об'єктом якого є студентська молодь України як соціально-демографічна група.

Необхідно вказати, що студентська молодь України як соціально-демографічна група є специфічним локальним соціальним суб'єктом, якому притаманні певні загальні риси різних груп молоді, котрі визначають їх соціальне, політичне, професійне та економічне самовизначення. На думку

вітчизняної дослідниці Н. Черниш на самі змістовні позиції такого самовизначення впливають різні емпіричні чинники які визначають загальне реальне соціальне положення молоді в сучасному українському суспільстві. У даному зв'язку доволі примітною та принциповою є наступна констатація цієї дослідниці: «Аналіз результатів соціологічних досліджень свідчить, що нині молодь - це одна з найуразливіших в економічному плані та найбезправніша в соціально-правовому значенні соціальних спільнот, яка живе в умовах підвищеної соціальної напруженості й психологічного дискомфорту» [56, с.224].

Зазначимо, що певним підставами для такого загального песимістичного висновку Н. Черниш є наведені нею емпіричні показники стану здоров'я, захворювання на СНІД, поширення серед молоді наркотиків, високого рівня злочинності та самогубств. Однак, соціологічні дослідження цінностей та ціннісних орієнтацій молоді України засвідчують дещо іншу картину соціального стану різних груп молоді України [31, 2018], які загалом задоволені своїм соціальним станом в системі суспільних відносин українського суспільства та ідентифікують себе як активних учасників прогресивних соціальних змін останніх двох десятиліть.

Важливо підкреслити, що саме така ідентифікація є характерною для студентської молоді України, якій належить особлива роль в процесах демократичного розвитку нашої країни та її євроінтеграції.. Як активний учасник Помаранчевої революції та Революції гідності саме студентська молодь реально продемонструвала свою соціальну зрілість та високий рівня потенціал громадянської активності.

Звісно, що студентській молоді притаманна певна вікова однорідність. Так згідно стандартним показникам ООН та ЮНЕСКО студентами ЗВО є молоді люди віком від 17 до 25 років. В сучасних суспільствах така ідентифікація вікових меж «молодості» є відносною. Тому навіть і у 17 років студенти реально демонструють моделі поведінки дорослих людей. Тому, вочевидь, слід критично сприймати позицію Е. Еріксона , який вважає, що

навчання у закладі вищої освіти є «законодавчо закріпленою відстрочкою у прийнятті людиною ролі дорослого».

Студентська молодь України – це окрема соціальна група, яку лише умовно можна сприймати як певну сукупність індивідів, Важливо враховувати, що для цієї групи характерні певні спільні цінності, особливо значущими з яких є: особистісна незалежність, цінність свободи та т престижність освіти.

Саме ці цінності є такими, що безпосередньо проявляються у певному спектрі персоніфікованих ціннісних орієнтацій студентської молоді. Емпіричне дослідження змісту та особливостей спрямованості таких персоніфікованих ціннісних орієнтацій у сучасній соціології проводяться на основі використання певних, достатньо апробованих спеціалізованих методик, серед яких найбільше визнання серед фахівців отримали методики Ш. Шваца [69]. та М. Рокіча [68]. Незважаючи на певні концептуальні відмінності цих двох популярних методик, слід визнати, що їх спільною принциповою основою є ідея полярності організації цінностей. Так методика Ш. Шварца базується на дихотомії матеріалістичних та постматеріалістичних цінностей [69], а методика М. Рокіча – на дихотомії термінальних та інструментальних цінностей .

Зазначимо, що в умовах новітніх соціальних змін, які відбуваються сьогодні у розвинутих постіндустріальних суспільствах, суттєво загострюється потреба розвитку персоніфікованих соціальних практик, пов'язаних з інноваційною діяльністю окремих особистостей, активність яких здійснюється під впливом постматеріалістичних цінностей, таких як самовираження, свобода, довіра між людьми, суб'єктивне благополуччя, політична активність, толерантність до маргінальних груп, захист природного середовища та ін. Змісту таких цінностей загалом відповідає і певний спектр виділених М. Рокічем термінальних цінностей, які, відображують певні граничні та кінцеві цілі людського існування.

Вочевидь, що сам зв'язок між постматеріалістичними та термінальними цінностями, і самими ціннісними орієнтаціями індивідів, які організують свою діяльність на базі цих цінностей, потребує певного додаткового пояснення.

Певною перспективною ідеєю розвитку концептуальної стратегії у даному напрямку можна вважати пропозицію вітчизняного соціолога А. Мельнікова ввести у науковий обіг поняття «життєва політика» [29, с. 208-209].

Водночас, слід зауважити, що для методик дослідження ціннісних орієнтацій Ш. Шваца та М. Рокіча, незважаючи на їх виразний діагностичний потенціал, характерна обмеженість у спробах пояснення специфіки певних форм соціальної адаптації індивідів до нових умов соціального середовища у разі реалізації ними певних ціннісних орієнтацій. Адже, як вже зазначалося, соціальна адаптація є результатом взаємодії не лише зацікавленої окремої особистості, але є й результативним проявом ціннісних орієнтацій з боку інших соціальних індивідуальних, групових та інституціональних суб'єктів самого соціального середовища. Саме тому зазначені методики потребують подальшого вдосконалення в аспекті з'ясування зв'язку цінностей, ціннісних орієнтацій та соціальної адаптації як детермінант спрямованості та регуляції діяльності індивідуальних та колективних суб'єктів суспільного життя

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Для процесу розвитку теоретичної соціології ХХ та ХХІ характерною є пізнавальна стратегія, зміст якої загалом відображує потребу у розвитку ціннісного підходу при розробці програм фундаментальних та прикладних соціологічних досліджень. Увага соціологів до проблематики цінностей та ціннісних орієнтацій соціальних суб'єктів як чинників детермінації та регуляції людської діяльності не є випадковою. Адже під впливом системи цінностей, яку люди сприймають як значущу для себе сукупність певних благ, формуються мотиви та ціннісні орієнтації їх активності. Сама наукова розробка ціннісного підходу в соціології у першій половині ХХ століття здійснювалась під кутом аналізу цінностей та ціннісних орієнтацій як детермінант індивідуальної активності. Однак пізніше вченими була усвідомлена важливість вивчення ціннісних детермінант діяльності не лише індивідуальних, але й колективних суб'єктів суспільного життя, на що

зверталась увага ще в античній філософії. Така дослідницька стратегія сприяла уточненню пізнавального змісту поняття «ціннісна орієнтація», як важливої наукової абстракції, яка пояснює не лише процеси спрямованості дій соціальних суб'єктів, але й специфічні процеси їх соціальної адаптації до певного соціального середовища,

Сам зміст процесу соціальної адаптації є відображенням уявлень людей про значущі для себе цінності та ціннісні орієнтації, які є тісно пов'язані з розумінням людьми можливостей свого пристосування до бажаних умов життя. А це означає що важливою сутнісною ознакою поняття «ціннісна орієнтація» є специфічний концептуальний чинник, що відображує адаптивні зусилля індивідуальних та колективних суб'єктів. Така пізнавальна позиція, сприяє подальшому розвитку пізнавального підходу в соціології XXI століття та, водночас, вказує на важливість конкретизації змісту поняття «соціальна адаптація» в новітній соціологічній теорії.

У своєму ціннісному вимірі процес соціальної адаптації є результатом взаємодії зацікавлених в успішності такої адаптації суб'єктів та суб'єктів конкретного соціального середовища, Певні нерівності статусних позицій цих суб'єктів зумовлюють суперечливий характер адаптивних процесів та різні очікування їх позитивних або негативних наслідків. Важливо враховувати, що адаптивні процесів завжди відтворюється у локальному соціальному контексті суспільного життя конкретних індивідуальних та колективних суб'єктів. Одним із таких соціальних контексті життя є навчання студентів у закладах вищої освіти. Студентська молодь є соціально-демографічною групою суспільства, якій притаманні певний спектр персоніфікованих та спільних цінностей та ціннісних орієнтацій.

В умовах посилення впливу новітніх тенденцій глобалізації, віртуалізації та індивідуалізації суспільного життя, а також багатьох кризових явищ в сучасному в українському суспільстві важливим є проведення соціологічних досліджень змін ціннісних орієнтацій та адаптивних практик студентської молоді України на основі творчого застосування апробованих популярних методик вивчення постматеріалістичних та термінальних цінностей Ш. Шварца

та М. Рокіча. Наукова значущість цих методик не викликає сумнівів, проте вони потребують подальшого вдосконалення в аспекті з'ясування зв'язку цінностей, ціннісних орієнтацій та соціальної адаптації як детермінант спрямованості та регуляції діяльності індивідуальних та колективних суб'єктів суспільного життя.

РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ІНСТИТУТУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ СИСТЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ В УМОВАХ НОВІТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН.

2.1. Основні напрямки соціологічного дослідження організаційно-функціональної специфіки інституту вищої освіти

Освіту можна розглядати з двох точок зору: як соціальний інститут та як індивідуальний ресурс. Освіта як соціальний інститут - це сукупність установ, організацій, що виконують функцію освіти, виховання. Освіта як індивідуальний ресурс - це процес та результат засвоєння систематизованих знань, умінь, навичок, необхідних для підготовки людини до життя та праці. Така концептуальна позиція доволі поширеною, серед соціологів, які вважають, що освіту потрібно досліджувати як на макро-, так і на мікрорівні соціологічного аналізу. Однак, слід зазначити, що дана позиція потребує певного уточнення. Так, Е. Гіденс вважає, що освіту, яка є атрибутивним соціальним явищем та соціокультурним процесом, соціологам зараз необхідно досліджувати в контексті її взаємозв'язку з іншими політичним та економічними інститутами та процесами. Вчений, зокрема, зазначає: «Розвиток освіти завжди був пов'язаний з ідеалами масової демократії, Звичайно реформатори цінують освіту за одним факт її існування, за можливість, котру вона дає людям для розвитку їхніх здібностей та вмінь. Однак освіту повсякчас вважали засобом зрівнювання. Як стверджувалося, усестороння освіченість має допомогти зменшити відмінності в рівнях добробуту і влади та забезпечити молодим людям знання, що допоможуть їм посісти гідне місце у суспільстві» [12,с.489].

Соціологія розглядає вплив освіти на всі сторони життя суспільства (економічну, політичну/соціальну, духовну), функціонування та розвиток системи освіти, ефективність її організаційної будови та відповідність вимогам

суспільства. Виходячи з соціологічного підходу до освіти основним постає питання соціалізації індивіда в суспільстві, тобто розглядається роль освіти у передачі культурних та моральних цінностей, а також розглядаються проблеми соціальної нерівності та можливості соціальної мобільності.

Таким чином, слідуючи позиції Е. Гіденса, можна виділити два напрямки досліджень освіти як соціального інституту:

1) внутрішньо інституційний напрям, який охоплює внутрішні проблеми освіти як соціального інституту, соціальні аспекти діяльності суб'єктів освіти, структуру та функції системи освіти, соціальний статус педагогічних працівників як соціальної групи, проблеми соціального управління системою освіти;

2) зовнішньо інституційний напрямок – дослідження взаємодії освіти з іншими соціальними інститутами (виробництвом, наукою, культурою, політикою), дослідження зав'язків освітнього процесу з іншими соціальними процесами (професійно-трудоим, морально-психологічним, організаційно-технічним та ін.).

Дослідження структури освіти пов'язане з вивченням його соціальних функцій, серед яких можна виділити такі: передача накопичених знань, спадковість соціального досвіду; духовна спадковість поколінь; соціалізація особистості, її саморозвиток та самореалізація, накопичення нею духовного, інтелектуального, соціального потенціалу. Соціологію цікавить, як завдяки освіті людина входить у ті чи інші соціальні групи, займає певні позиції у соціальній структурі, освоює і виконує різноманітні ролі. Не буде перебільшенням заявити, що завдяки універсальності впливу освіти на спосіб життя практично кожної людини, самі люди як члени суспільства на певних етапах свого життя стають активними агентами освітніх практик.

Вочевидь, що суспільні потреби розвитку освітніх практик, які відповідають віковим характеристикам окремих індивідів та груп людей, зумовлюють і певну специфіку інституціоналізації освітніх практик, а також і специфічні особливості структурної диференціації інститутів на:

- 1) інститути дошкільної освіти (дитячі садки);
- 2) інститути середньої освіти (школи, ліцеї, гімназії);
- 3) інститути середньої професійної освіти (професійно-технічні, педагогічні, медичні, музичні училища);
- 4) інститути вищої освіти (університети, академії, коледжі).

Зазначимо, що саме така ієрархізована система спеціалізованих інститутів освіти у більшості країн сучасного світу загалом відповідає суспільним запитам їх громадян. Однак, слід вказати, що цілком природні бажання людей бути залученим до певного типу освітніх інститутів освіти стикаються з певними обмеженнями, які можуть при зводити до руйнації таких бажань. Так батькам, які прагнуть віддати свою дитину на освіту виховання до дитячого садка, часто відмовляють, посилаючись на «дефіцит місць». Відомо також, що навіть талановитим дітям, незважаючи на загальну доступність середньої освіти, не так просто стати учнем престижного ліцею або гімназії. Мрії та інтереси багатьох молодих людей бути студентом університету часто не можуть бути реалізовані через різні суто формальні конкурсні обмеження.

Таким чином, загальне розуміння людьми цінності інституту освіти як важливого соціального блага специфічним чином поєднується з усвідомленням суперечливого характеру ціннісних орієнтацій, спрямованих на успішне залучення та адаптацію до конкретного інституту освіти. Варто нагадати, що у бувшому СРСР, багато молодих людей і не мріяли стати студентами, усвідомлюючи неможливість реалізації такої мрії. На дану особливість звертає свою увагу вітчизняний соціолог В. Судаков, який у своїй праці вказує, що навіть за часів «розвинутого соціалізму» у 1988 році лише 1 із 10 випусків радянських середніх шкіл мали шанси стати студентом вишу. Таку по суті антигуманну ситуацію, на думку вченого, було подолано вже протягом першого десятиліття після проголошення незалежності України. Так вже у 2012 році в Україні налічувалось 906 закладів вищої освіти, які функціонували на основі приватної, корпоративної та державної форми власності [70].

Слід також вказати, що створення нової інституціонально розвинутої системи вищої освіти в Україні значно розширило можливості громадян отримати вищу освіту. На дану обставину звернув увагу зокрема і А. Ручка, який у своїх праці зазначив, що масштабне розширення мережі закладів вищої освіти цілком відповідало ціннісним орієнтаціям та настроям громадян, які активно підтримували у той час демократичне реформування українського суспільства [45].

Звісно, що саме розширення мережі ЗВО України актуалізувало проблему забезпечення якості вищої освіти. Значимо, що на практичні спроби її конструктивного вирішення суттєво вплинули цілком пені труднощі концептуального характеру, оскільки дана проблема стала особливо актуальною не лише для України, але й для більшості країн сучасного світу.

Так доволі наочною виявилась певна концептуальна аморфність функціоналістського напрямку в соціології, у межах якого зусиллями Е. Дюркгейма, Т. Парсонса, Р. Мертонна, Л. Козера та інших їхніх послідовників, робились певні спроби пояснити роль вищої освіти в процесах розподілу суспільної праці та ,зайнятості працездатного населення, а також дослідити її роль як «цементу» соціальної структури, оскільки саме громадяни з вищою освітою, незважаючи на їхній різний соціальний статус та приналежність до різних соціальних класів, являють собою специфічний соціальних прошарок, який реально є потужною консолідуючою силою в сучасних суспільствах. І хоча соціологи-функціоналісти порушують питання щодо розширення можливостей здобуття громадянами вищої освіти шляхом надання їм грошових кредитів та певних податкових пільг, питання якості вищої освіти практично не розглядаються.

Зазначимо також, що проблема якості вищої освіти по суті не хвилює і соціологів конфліктологічного напрямку в соціології. Так у працях Т. Адорно Г. Маркузе, Ю. Габермаса. Р. Дарендорфа, Л. Козера, Р. Колінза Ч.Р. Мілза у різних концептуальних варіаціях підтримувалась теоретична позиція, що у класовому капіталістичному суспільстві якісна освіта може бути доступною

лише для незначної аристократичної групи суспільства, члени якої мають можливості навчатися в елітних університетах. Для більшості громадян, як стверджують конфліктологи, вища освіта є потужним транслятором застарілих та не актуальних наукових знань і є не менш виховним чинником маніпулятивного ідеологічного впливу з метою підтримки класового компромісу.

Близької позиції дотримуються і деякі соціологи-постмодерністи. Так Гі Дебор вважає, що сучасна вища освіта стала важливим елементом «суспільства спектаклю». Вона знаходиться під впливом різних політичних ідеологій, які реально дезорієнтують громадян, котрі масово підтримують нав'язані їм ментальні стереотипи та не намагаються відстоювати свої соціальні права. Таку ж думку висловлює і інший французький соціолог М. Маффесолі, який у монографії «Час племен. Занепад індивідуалізму у постмодерному суспільстві» вказує, зараз вища освіта по суті стала ресурсом політичної гомогенізації та соціальної покори. Однак, на відміну від позиції Дебора, цей науковець доводить, що під впливом зростаючої соціальної недовіри до влади та сучасних міграційних процесів, зменшуються можливості ідеологічного впливу на людей на основі традиційного використання здобутих університетськими професорами наукових знань. «Традиція політичної гомогенізації виснажується сама по собі індиферентністю або через вторгнення чужинців лише тому, що вона не є більше актуальною» [28, с.171]. Реально ж подолати тенденцію політичного та культурного занепаду суспільств епохи постмодерну можливо лише на основі якісно нової системи вищої освіти, яка б була націлена на реалізацію ідеалу інтелектуального розвитку людини як унікальної індивідуальної особистості.

Загалом проведений аналіз засвідчує про актуальність розробки нових наукових підходів як концептуальної основи з покращення якості вищої освіти. На думку І. Нечитайло такі підходи повинні базуватись на дослідженні новітніх соціальних змін та узагальненні практичного досвіду проведення освітніх реформ. «Процеси змін, що відбуваються в сучасній вітчизняній освіті потребують наукового супроводу, який передбачає їх теоретичне осмислення і

на цій основі, формулювання практичних рекомендацій - конкретизацію заходів та дій, що спрямують ці процеси у політичне для суспільства русло». [35, с.116].

З такою точною зору важко не погодитись. Адже накопичений в Україні досвід управління ЗВО потребує певного наукового супроводу. Так створена на базі Міністерства науки та освіти України спеціалізована інституція - Національна агенція забезпечення якості освіти здійснює важливі заходи по організації навчального процесу у вітчизняних ЗВО. До таких організаційних належать:

1) оперативне забезпечення ліцензування та акредитації освітніх програм та контролю та їх виконання;

2) розвиток системи державних стандартів якості професійної підготовки студентів по кожній на галузі наукових знань;

3) створення стимулів розвитку міжнародної академічної мобільності, сприяння впровадженню освітніх програм подвійного дипломування та підвищенню кваліфікації викладачів;

4) регламентація спеціальних вимог професійної підготовки здобувачів вищої освіти різних освітніх ступенів – бакалаврів, магістрів, докторів філософії;

5) експертиза та затвердження статуту кожного вітчизняного ЗВО;

6) підтримка наукової діяльності викладачів шляхом стимулювання їх участі у виконанні держбюджетних наукових програм

Слід підкреслити, що МОН України та його підрозділи сприяють демократизації освітніх процесів, про що засвідчує активна підтримка діяльності Вчених рад ЗВО та організацій студентського самоврядування. Про це переконливо свідчать певні документи адміністративно-управлінського характеру[див.: 1, 2,3,4].

Загалом інституціональна система вищої освіти України націлена на реалізацію важливих для розвитку суспільства функцій:

- 1) економічної функції, завдання якої – формування соціально-професійної структури працівника, котрий володіє необхідними знаннями і навичками;
- 2) соціокультурної функції – використання раніше накопиченої культури з метою соціалізації індивіда і відтворення соціально-класової і соціально-статусної структури суспільства;
- 3) правової функції, яка полягає в законодавчому забезпеченні організаційних механізмів освітніх процесів та комунікацій між різними ЗВО та їх співробітництва з мережею науково-дослідних інститутів Національної академії наук України
- 4) політичної функції, яка визначає стратегічну і завдання розвитку суспільства.

Водночас слід констатувати, що вченим які вважать себе фахівцями та експертами в галузі соціології освіти часто зазначають функції інституту вищої освіти без їх деталізованої характеристики. Так, І. Гавриленко зазначає, що даний інститут реалізує всю сукупність покладених на нього функцій, але відносно до власних особливостей. Він аналізує такі функції, як репродуктивна, селективна, комунікативна, владна, народно- господарська, гедоністична, продуктивна, інтегративна. В свою чергу, М. Лукашевич, виходячи із завдань та основних напрямів діяльності освіти як соціального інституту, виділяє функції загального та професійного навчання молоді, здійснення підготовки спеціалістів, відтворення і розвитку соціальної структури суспільства, впливу на соціалізацію індивідів, на духовне життя суспільства.

Узагальнюючи доробок соціологів освіти стосовно специфіки функціонування зазначеного інституту вищої освіти, доречним буде виділити ті з них, які відображають його місце, соціальну цінність та роль на сучасному етапі суспільного розвитку.

Функція соціального відтворення передбачає відтворення соціальної структури суспільства. Воно може бути простим і розширеним.

Функція соціальної мобільності. Суспільні потреби прямо залежать від соціальної стратифікації даного суспільства. Процеси соціальної мобільності відображають динаміку кількісних та якісних змін соціальних прошарків і груп. Система освіти бере участь у формуванні нової соціальної реальності. Соціальна мобільність реалізується в результаті суб'єктивного визначення престижності або не престижності суспільного становища індивіда й бажання зайняти це становище, що супроводжується наявністю відповідної освіти.

Функція соціальної селекції полягає у класифікації на всіх рівнях освіти своїх членів за допомогою системи встановлених критеріїв відбору.

Функція соціалізації. Соціалізація має за мету формування людської особистості на основі залучення індивіда до численних цінностей, накопичених соціумом. Цей процес здійснюється як шляхом цілеспрямованого виховання, так і шляхом неусвідомленого знаходження цінностей у процесі отримання знань.

Комунікативна функція лежить в основі освітнього процесу, оскільки ефективність навчання і виховання значною мірою залежить від досконалості спілкування, а також від того, наскільки у процесі педагогічної переробки культури в освіту потрапили справді найкращі носії набутого досвіду.

Гуманістична функція спрямована на розвиток особистості, підвищення рівня її культури, формування системи особистісних якостей. Але численні функції вищої освіти реалізуються не однаково. Через це виникає явище соціальної та соціокультурної диференціації, яке полягає в існуванні різниці у реалізації функцій освіти різними освітніми закладами, соціальними групами.

Вочевидь, що подальша конкретизація змісту даних функцій сприятиме пізнавальним пошукам та стане стимулом розвитку сучасної соціології освіти.

2.2. основні чинники інституціональної трансформації системи вищої освіти в суспільствах індустріального та постіндустріального типу

Насамперед важливо вказати, що найбільш виразною тенденції новітніх соціальних змін є глобалізація вищої освіти. На дану обставину звертають свою увагу практично усі вчені, які намагаються вивчати та визначити ті перспективи інтелектуального розвитку різних суспільств як соціальних систем аграрного, індустріального типу. Слід зазначити, що проблема визначення чітких критеріїв якісної відмінності між цими типами суспільств на даний час є предметом тривалих та інтенсивних дискусій. Так Д. Бел у своїй знаменитій праці «Прихід постіндустріального суспільства» ще у 1973 році намагався довести, що саме університетська наука та освіта є головною силою ресурсного розвитку постіндустріального суспільства. І саме цей чинник позначає якісну відмінність між індустріальним та постіндустріальним суспільством.

Слід визнати, таку позицію і зараз підтримує чимало авторитетних науковців. На думку відомого американського соціолога О. Тоффлера, поява постіндустріального суспільства є наслідком інтелектуальної революції. Володіння знаннями та інформацією замінить промисли вий фінансовий капітал як найбільшу цінність. Розвиток інновацій, яким сприяють найосвіченіші верстви населення, стане найважливішим сектором економіки. Це означає, що якісна доступна вища освіта стане ще важливішою, ніж зараз.

Характеризуючи певні риси постіндустріального суспільства, вчені А. Турен використовують сам термін «постіндустріальне суспільство» для позначання певної соціальної форми організації колективного життя людей, яка є наслідком еволюції та трансформації індустріального капіталізму. Описи образу постіндустріального суспільства (А. Турен, Е. Масуда, Ф. Вебстер, Ф. Фукуяма, В. Іноземцев та інші) подають такі його сутнісні характеристики, як примат інформаційного продукту, глобалізація економіки на основі розвитку мережеві інформаційні потоки, управління міжнародними та внутрішніми проблемами через інформаційні системи, перетворення інформації в робочу

силу, проникнення комп'ютеризації в усі сфери праці, посилення впливу ІТ-спеціалістів та аналітиків, особлива роль технології та технологічних оцінок і створення нового «інтелектуальні технології». Тому ми визначаємо його як постіндустріальне інформаційне суспільство. Входження людства в постіндустріальну епоху характеризується радикальними змінами інформаційної, процесуальної та інституційної форм освіти. У постіндустріальному суспільстві змінюється не лише зміст, але й мета та мотиви освіти, трансформується образ учителя. У педагогіці йде нова освітня практика. Це практика постіндустріальної освіти в якій розробляються технології електронного та онлайн-навчання та різноманітні моделі інформаційних середовищ електронного навчання.

Очевидно, що сучасний етап постіндустріального інформаційного суспільства можна визначити як технологізований. Технологізоване суспільство базується на використанні якісно іншого ресурсу, творчого потенціалу людини, у розвитку якого гуманітарні технології відіграють вирішальну роль. Значення гуманітарних технологій у контексті розвитку якостей людини в сучасному постіндустріальному суспільстві визначається тим, що їх основою є принципи відкритості та діалогу, постійної взаємодії та зворотного зв'язку, інтерактивності, рефлексивної оцінки власної діяльності та вільний вибір запропонованих послуг.

Освітній процес у постіндустріальному інформаційному суспільстві слід розглядати як високотехнологічний процес, оскільки він здійснюється в академічному середовищі, перенасиченому інформацією, і вимагає високої інтелектуальної, інформаційної та комунікативної компетентності викладачів і студентів. Також він орієнтований на постійне оновлення освітніх технологій. Викладачі та студенти, які систематично та ефективно використовують інформаційно-комунікаційні технології у своїй повсякденній роботі з високим рівнем цифрової компетентності, є агентами змін у практиці вищої освіти.

На думку Ф. Брауна та Р. Сіза найбільш значущою тенденцією розвитку вищої освіти у постіндустріальному суспільстві є якісна зміна зв'язку цього інституту з системою зайнятості. «Зв'язок вищої освіти з зайнятістю в

постіндустріальній економіці зараз радикально змінився» [65, p.186]. Вчені вказують, що в минулу постіндустріальну епоху цю регуляцію цього зв'язку здійснювала національна бюрократія як владною елітою. Однак теперішня бюрократія функціонально націлена на вирішення інших завдань забезпечення соціальної безпеки. Тому тепер здійснюються під впливом незалежних бізнес-організацій – і особливо транснаціональних корпорацій, для яких процеси функціонування національних ринків праці взагалі не є актуальними для їх діяльності.

Проте слід вказати, що ТНК зацікавлені в ефективному використанні знань як культурного капіталу. Тому вони створюють і активно впроваджують різні програми ресурсної підтримки університетської науки і самих університетів, як закладів вищої освіти

Вочевидь, що стимулювання інноваційної активності викладачів і студентів у університетах є важливою проблемою, яка на думку П. Штомки потребує спеціального аналізу. У своїй фундаментальній праці «Соціальний капітал. Теорія міжіндивідуального простору» вчений зазначає, що розвиток науки і зараз здійснюється в персоніфікованих формах. Тому різноманітні конфігурації міжіндивідуального простору між викладачами як науковцями та студентами слід сприймати як специфічну форму прояву соціального капіталу конкретних особистостей. І саме це соціальний капітал м'є вже зараз є важливим чинником успішної соціальної адаптації випускників університетів до новітніх запитів ринку праці [60, p.186]

Однак необхідно вказати, що далеко не усі авторитетні вчені є прихильниками теорії постіндустріального суспільства. Та доволі популярними є погляди Ю Габермаса, який вважав, що постіндустріальні суспільства є суспільствами «незавершеного модерну». Тому суттєвих якісних відмінностей між індустріальними та постіндустріальними суспільствами не існує. Тому і інший відомий вчений – Ф. Джеймісон зараз пропонує використати поняття «пізній капіталізм» замість поняття «постіндустріальне суспільство». Вочевидь, такі погляди слід прийняти до уваги, враховуючи ту обставину, що для студентів індустріальних та постіндустріальних країн характерні спільні

ціннісні орієнтації. Саме тому, як свідчить досвід останнього часу, українські студенти, які покинули Україну у період російської агресії, успішно адаптувалися до навчання у західних університетах і вже отримали позитивні оцінки своїх результатів навчання.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Соціологічні дослідження організаційно-функціональної специфіки інституту вищої освіти загалом засвідчують про складний та багатоаспектний характер даної проблеми. Можна сказати, що розвиток та поширення даного інституту дозволяє людям опанувати науковими знаннями та професійними навичками. Але крім того, вища освіта в сучасну епоху розглядається як засіб забезпечення соціальної рівності громадян. Зокрема стверджується, що саме вища освіта, озброюючи молодих людей знаннями, дієво допомагає їм зайняти гідне місце у суспільстві, сприяє пом'якшенню контрастів у рівнях добробуту та соціального стану. Однак не менш переконливою є думка вчених, що сама наявність інституту вищої освіти є специфічним відображенням реально існуючих у кожному суспільстві різноманітних соціальних нерівностей, ідентифікація яких також традиційно важливою соціологічною проблемою. і

Інституціональна система вищої освіти України, інтенсивно розвивалась у перше десятиліття після проголошення незалежності нашої держави. Управління цією системою здійснювалось Міністерством освіти та науки України – спеціалізованим органом державної виконавчої влади, для якого особливо важливим завданням стало забезпечення високої якості вищої освіти. Конструктивним способом вирішення цієї проблеми стало створення Національної агенції забезпечення якості освіти, діяльність якої зараз ефективно сприяє повноцінній реалізації основних соціальних функцій інституту вищої освіти та зростанню її престижу на національному та міжнародному рівнях.

Важливою тенденцією новітніх соціальних змін є глобалізація вищої освіти. Результати соціологічних досліджень засвідчили про певні якісні відмінності організаційних та функціональних засад ресурсної підтримки інституціональних систем вищої освіти в індустріальних та постіндустріальних суспільствах. Наукове дослідження цих відмінностей, незважаючи на наявність суперечливих наукових дискусій та різних концептуальних позицій вчених, слід вважати важливим інноваційним напрямком наукової діяльності як соціологів, та і представників інших соціальних наук. Актуальною проблемою розвитку соціологічних досліджень у даному напрямку є здійснення порівняльного аналізу ціннісних орієнтацій та ставлення до навчання студентів індустріальних та постіндустріальних країн.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ТА ДИСФУНКЦІОНАЛЬНИХ ПРОЯВІВ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА АДАПТИВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ВІТЧИЗНЯНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ, ВОЄННОГО СТАНУ ТА ГУМАНІТАРНИХ КРИЗ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

3.1. Освітні нерівності в системі ЗВО України та проблема їх гуманізації та подолання

Глобалізація суспільства, взаємозалежність держав, тісні соціальні зв'язки між ними, з одного боку, та військові конфлікти і як наслідок економічні, політичні та соціальні кризи, з іншого боку, вимагають модернізації системи освіти, пошуку освітніх моделі чутливих до кризових ситуацій, які могли б задовольнити поточні потреби та виклики. Сучасна освіта в Україні відмовилася від орієнтації на авторитаризм та зараз орієнтована на запровадження демократичної моделі, гуманітарної парадигми, розбудову нової української школи не лише в системі загальної середньої освіти, а й у вищій освіті. Сучасна філософія освіти наголошує на необхідності переорієнтації освіти на створення умов для виховання засад інноваційного та критичного мислення.

Абсурдність нинішньої війни в Україні зламали крихкі концепції сталого розвитку та ліберальних цінностей західного демократичного суспільства, тоді як актуальність нематеріальних цінностей та символів свободи об'єднала український народ у боротьбі за майбутнє. Тому ключовим виховним питанням є формування світогляду та національної самосвідомості, найбільшу увагу потрібно приділяти освіті, зокрема вищій освіті. Освіта – це не лише вивчення чи передача практичних і професійних навичок. Освіта – це насамперед світогляд і основні цінності.

Проте вплив війни на освіту важко переоцінити. Серед ниток війни свідки війни згадують переміщення дітей і вчителів, а також навчальних закладів,

психологічну травму, страх, стрес і низьку мотивацію до навчання як наслідок, порушення соціальної справедливості, виїзд освічених людей закордон, обмежений доступ до освітніх ресурсів, зменшення кількості академічних годин.

Що стосується українського контексту, то маємо додати навчання на тимчасово окупованих територіях за навчальними програмами та освітніми стандартами країни-агресора та стійкість громади до примусової освіти; масова депортація студентів і викладачів на територію країни-агресора; інтеграція пропаганди в навчальний процес і як наслідок спотворення історії та фактів, ознак геноциду та знищення національної ідентичності.

Війна – це важке випробування людської волі, порядності, непохитності духу. Проте це ще й стимул намагатися змінити світ на краще. Тому навіть під час війни викладачі продовжують навчати та підтримувати студентів, доносити основні цінності та окреслювати нові перспективи. Багатьом українським освітянам важко зберігати психологічну рівновагу та залишатися винахідливими, проте допомога учням, участь у освітніх та наукових проектах, конференціях є одним із способів осмислити життя, зробити його повноцінним і багатим навіть під час війни.

Сучасна вища освіта в умовах війни зазнала суттєвих змін, що в підсумку відобразилося на освітньому процесі. За кількістю поданих заяв у 2021 н. р. рейтинг очолили такі університети: Київський національний університет імені Тараса Шевченка (КНУ) – 67,4 тис.; Львівський національний університет імені Івана Франка (ЛНУ) – 54,7 тис.; КПІ імені Ігоря Сікорського (НТУ КПІ) – 54,1 тис.; Національний університет «Львівська політехніка» (НУ ЛП) – 48,0 тис.

За результатами даних можна зазначити, що найбільше зазнали змін серед рейтингових університетів: Національний університет «Львівська політехніка» та Київський національний університет імені Тараса Шевченка, зокрема, як по втраті ліцензійного обсягу (місць), так і по скороченні освітніх бакалаврських програм денної форми навчання. Зокрема в НУ ЛП ліцензійний обсяг загалом по університету зменшено на 59%, та скорочено безпосередньо на 55% і кількість освітніх бакалаврських програм. На другому місці – КНУ, де

зафіксовано зменшення ліцензійного обсягу на 36% та на 36% скорочено кількість освітніх бакалаврських програм. Втім, в дещо кращому положенні у воєнний час перебуває ЛНУ, в якому загальну кількість місць ліцензійного обсягу по університету зменшено всього на 10% і, зокрема, тільки на 19% зменшено кількість освітніх бакалаврських програм.

Таким чином, слід відмітити, що воєнний стан суттєво впливає на рівень забезпечення стабільності та безперервності навчального процесу залежно від місця територіального перебування суб'єктів освітнього процесу вищої освіти, зокрема, він справляє вплив як на саму організацію освітнього процесу у вищих навчальних закладах, так і відобразиться на вступній 2022/2023 н.р. кампанії вищих навчальних закладів.

Встановлено, що особливість стану території стосовно перебігу військових дій, стала відігравати ключову роль як для тих, хто навчає (ВНЗ), так і для тих, хто навчається, у зв'язку з цим, для суб'єктів освітнього процесу пропонуємо виділяти: 1) підконтрольну територію України; 2) тимчасово окуповану територію України; 3) зону активних бойових дій; 4) територію інших країн. По кожній із цих позицій забезпечення стабільності проведення безперебійного освітнього процесу у сфері вищої освіти в умовах війни має свої особливості.

Так, на підконтрольній території України рекомендовано здійснювати освітній процес у формах: очній, змішаній чи дистанційній. Вибір форми навчання безпосередньо пов'язаний з можливостями забезпечення збереження життя суб'єктів освітнього процесу. Тому домінуючою формою навчання стає дистанційна. Попри всі переваги дистанційної форми навчання, в умовах війни вона не здатна в повній мірі забезпечити стабільність та безперебійність навчання.

У випадку розгляду тимчасово окупованої території України та зон активних бойових дій слід відмітити те, що вже багато вищих навчальних закладів змінили своє місце перебування та переїхали на підконтрольну територію України з метою забезпечення стабільності і безперебійності освітнього процесу. Зокрема, у м. Кропивницький переїхав Донецький

університет внутрішніх справ з м. Маріуполя та Донецький медичний університет з м. Краматорськ. У м. Кам'янець-Подільський на Хмельниччину переїхав Харківський національний університет внутрішніх справ, а в місто Хмельницький – Херсонський національний технічний університет. Ще 4 заклади вищої освіти подали заявки до Міністерства освіти і науки України про переїзд на Тернопільщину.

Наступна особливість навчання пов'язана із тим, що внаслідок воєнних дій більше 20 тис. випускників шкіл сьогодні завершують в українських навчальних закладах навчання дистанційно, тимчасово проживаючи за кордоном в 23 країнах Європейського Союзу. При цьому вони планують не тільки завершити навчання, а й виявили бажання дистанційно скласти вступні іспити у вищі навчальні заклади України.

Після запровадження в українських реаліях Болонської системи освіти, ВНЗ стали практикувати підхід звернення до особистості як основної цінності суспільства. Проголошена урядом країни демократизація вищої освіти визначала завдання та закликала до пошуку шляхів їх вирішення через різні елементи навчального процесу. Примат особистості в системі загальнолюдських цінностей змушував шукати шляхи подальшого реформування вищої школи, спираючись на закономірності інтелектуального та психологічного статусу студента. Студент став активним партнером викладача у відкритті для себе нових знань. У цьому контексті не дивно, що навчально-методична робота в університетах звернулася, переважно, до освоєння, адаптації та впровадження нових освітніх технологій, орієнтованих на особистість учня.

Пандемія COVID-19 торкнулася системи освіти у всьому світі, що призвело до масового закриття шкіл та вишів. Переважна більшість університетів нашої держави перейшла на дистанційне навчання, у деяких випадках використовувалося також змішане навчання. Введення воєнного стану лише посилює проблеми освітнього процесу, з якими він зіткнувся в умовах пандемії COVID-19. Масштабні зміни, яких зазнала вища школа, повною мірою зачепили кожного викладача: це необхідність переробки лекційних курсів та

запровадження нових освітніх технологій і методик, розширення дистанційного навчання, активізація інноваційної діяльності тощо.

Криза та перехід до дистанційного навчання посилила теперішні та вже давно існуючі проблеми нерівності у сфері освіти, які змушують значну частину людей знаходитися у важких умовах існування. Найбільш постраждали ті верстви населення, які живуть у бідних або сільських районах, біженці, інваліди та насильно переміщені особи. Часто студентам надзвичайно важко продовжувати навчання через відсутність потрібних технічних засобів та некомфортні для навчання умови вдома.

Виникають труднощі в питаннях організації та проведення контролю оцінки знань та навичок студентів. Дистанційне навчання вимагає високий рівень самоконтролю, вміння зосередитися, щоб самостійно організувати свій час для ефективного результату. Серед вагомих недоліків дистанційної освіти варто виокремити наступні: обмежені технічні можливості, що призводять до затримок у передаванні відео, звуку, графічних зображень, у сільських місцевостях усе ще ускладнений доступ до Інтернету; успішність навчання частково залежить від технічних навичок в управлінні комп'ютером, оволодінні програмами і від здібностей справлятися з технічними труднощами; дефіцит довіри до онлайн навчання та використання електронних засобів спілкування, студенти хочуть бачити викладача і спілкуватися з ним наживо; є низка практичних навичок, які можна отримати лише під час виконання практичних і лабораторних робіт офлайн; проблема ідентифікації студента онлайн та проблема контролю за академічною доброчесністю під час іспитів; – низький рівень самодисципліни і домашня атмосфера не дозволяють студентам зосередитися і повноцінно зануритися в освітній процес. Складність ситуації поглиблюється через планові та екстрені відключення електроенергії, повітряні тривоги.

Однією з основних проблем запровадження дистанційної освіти в Україні є відсутність загального доступу до мережі Інтернет та технологічних пристроїв у населення, що призвело до значної цифрової нерівності.

Можна виділити наступні чинники, що посилили освітню нерівність під час карантину та воєнного стану в Україні: доступ до Інтернету; доступ до технічного обладнання (комп'ютери, ноутбуки, інші гаджети, що дають змогу використовувати необхідні для онлайн-навчання ресурси), особливо враховуючи кількість наявних одиниць технічних пристроїв комунікації на особу в межах домогосподарства (особливо для тих родин, де є більше одного здобувача освіти або де щонайменше один член родини працює дистанційно); рівень доходу родини; культурний капітал родини; форма зайнятості членів сім'ї (очна чи дистанційна).

Після початку пандемії низка країн на державному рівні прийняла програми дистанційного навчання та вжила відповідних заходів, спрямованих на створення рівних можливостей доступу до онлайн-освіти, які українська влада може запроваджувати і в Україні в кризових ситуаціях. До них належать надання безкоштовного доступу до Інтернету та до необхідних для навчання платформ, створення допоміжних матеріалів для дистанційного навчання, переведення навчальної програми та літератури в цифровий формат, надсилання матеріалів та завдань учням з регіонів з обмеженим доступом до Інтернету, надання вибору між синхронною та асинхронною формами онлайн-навчання тощо.

3.2. Повсякденні практики та установки як адаптивні маркери ціннісних детермінант ставлення студентської молоді до навчання в кризових умовах (програма інноваційного емпіричного соціологічного дослідження)

В рамках кваліфікаційної роботи було проведено дослідження особливостей сприйняття цінностей за допомогою опитування за методикою Ш.Шварца. В опитанні взяли участь 352 особи із різних університетів. Із напрямків: соціальної науки, гуманітарної науки, природничої науки, адміністрування та права.

Одна з частин (системний аналіз) опитування була направлена на визначення місця навчання, фінансового становища, віку студента, для більш детального аналізу. Вимірюючи матеріальне становище сім'ї студента ми визначили, що студенти, які можуть дозволити собі будь-які покупки складають 12.8% опитуваних, мусять збирати кошти або позичати кошти для дорогих покупок. 35.2%, вистачає на харчування та одяг, а для придбання дорогих речей мусять позичати. 38.1%. вистачає на харчування та на необхідний одяг, для придбання дорогого костюму, мобільного телефону мусять збирати або позичати кошти. 12.8%, вистачає на харчування, 0.8%, змушені заощаджувати навіть на харчуванні 0.3%. Стосовно університетів учні яких приймали участь у нашому дослідженні найбільше респондентів обрали відповідь «інше (ДДУВС, НТУ «ХП»)» (44%), з ХНУРЕ пройшли опитування 30.1%, ХНУВС 11.9%, Каразіна 7.7%, ДБТУ 4.3%, найменш за все студентів пройшли опитування з КНУШТ це 2%.

Визначаючи ступені і курси респондентів ми дізналися, що у опитуванні прийняло участь бакалаври 1 курсу – 44.3%, бакалаври 2 курсу – 10.2%, бакалаври 3 курсу – 40.9%, бакалаври 4 курсу – 2.3%, магістри 1 курсу – 1.2%, магістри 2 курсу – 0.3%. Визначаючи профіль спеціальності студентів ми дізналися що в опитуванні прийняли участь гуманітарні (11.4%), технічні спеціальності (30.4%), природничі (0.6%), соціальні (21%), юридичні (31.8%), спеціальності зв'язані з управлінням (0.8%) та інші спеціальності (4%). Також ми дізналися що до навчання в університеті 42% опитуваних проживали у великому місті, 13.9% у передмісті, 31.5% у невеликому місті, 12.5% жили у селі. Ми визначили що в опитуванні прийняло участь 47.7% чоловіків, та 52.3% жінок. По віку студенти коливалися від 17 до 47 років

Результати дослідження можуть виражати ціннісні орієнтації студентів як соціальної групи. Мета дослідження полягає у том щоб дослідити цінності та ціннісні орієнтації студентів (студентської молоді), що навчаються у різних закладах освіти, з'ясувати вплив на систему «освітніх» цінностей .

Тому представимо результати нашого вимірювання, які є показниками цінностей студентської молоді в університеті. У блоці «Які принципи

культивуються і підтримуються в університеті, в якому Ви навчаєтеся?» студентам було запропоновано оцінити кожен з факторів по шкалі від «Взагалі не підтримується» до «Повністю підтримується».

Під час аналізу основних цінностей, було виявлено, що на питання стосовно поваги до викладачів та студентів, більшість обрали відповідь «підтримується» (45,7%) та відповідь «повністю підтримується» (35,5%). Розглядаючи питання цінності університетських традицій, ми визначили, що більшість респондентів вважають, що такі цінності «підтримуються» (32,1%) і «повністю підтримуються» (28,1%). Що стосується взаємопідтримки як цінності, то більшість обрали відповідь «підтримується» (39,2%), відповідь «повністю підтримується» обрали – 29,5%, відповідь «дещо підтримується» обрали – 20,2%. Наступне запитання було про визнання думки кожного як цінності в університеті, і більшість обрала відповідь «підтримується» (30,1%), відповідь «повністю підтримується» обрали – 25,3%, відповідь «дещо підтримується» обрали – 28,4%.

Далі мова йде про свободу вибору та свободу слова, на це запитання більшість обрала відповідь «підтримується» (30,4%), відповідь «повністю підтримується» обрали – 24,7%, відповідь «дещо підтримується» обрали – 23%, відповідь «слабо підтримується» обрали – 7,1%, відповідь «не підтримується» – 3,1%, а відповідь «взагалі не підтримується» – 7,7%. Також була цінність студентського активізму, на що більшість обрала відповідь «підтримую» (36,6%), відповідь «повністю підтримується» обрали – 22,7%, відповідь «дещо підтримується» обрали – 31,8%.

Задоволення від навчання та студентського життя, більшість обрала відповідь «підтримується» (34,7%), відповідь «повністю підтримується» обрали – 17,6%.

Самореалізація у колективі, більшість обрала відповідь «підтримується» (34,9%), відповідь «повністю підтримується» обрали – 21,6%, відповідь «дещо підтримується» обрали – 31,5%, відповідь «важко визначитися» обрали – 5,7%, відповідь «слабо підтримується» обрали – 5,1%, відповідь «не підтримується» – 0,6%, а відповідь «взагалі не підтримується» – 0,6%.

Стосовно лідерства, то більшість обрала відповідь «підтримується» (30.1%), відповідь «повністю підтримується» обрала – 19%, відповідь «дещо підтримується» обрала – 25,6%.

Безпека студента, то більшість обрала відповідь «повністю підтримується» (39,5%), відповідь «підтримується» обрала – 34,9%.

Сімейне дозвілля, то більшість обрала відповідь «підтримується» (37,8%), відповідь «повністю підтримується» обрала – 24,4%, відповідь «дещо підтримується» обрала – 25,8%. Сімейні традиції, то більшість обрала відповідь «повністю підтримується» (25,9%), відповідь «підтримується» обрала – 21,9%, відповідь «дещо підтримується» обрала – 24,7%, відповідь «важко визначитися» обрала – 15,9%, відповідь «слабо підтримується» обрала – 8,5%, відповідь «не підтримується» – 2,3%, а відповідь «взагалі не підтримується» – 0,8%.

Доброта, то більшість обрала відповідь «повністю підтримується» (40,6%), відповідь «підтримується» обрала – 36,1%, відповідь «дещо підтримується» обрала – 8,8%, відповідь «важко визначитися» обрала – 9,4%, відповідь «слабо підтримується» обрала – 3,4%, відповідь «не підтримується» – 1,4%, а відповідь «взагалі не підтримується» – 0,3%.

Турбота про природу, то більшість обрала відповідь «підтримується» (32.7%), відповідь «повністю підтримується» обрала – 25,6%, відповідь «дещо підтримується» обрала – 15,3%, відповідь «важко визначитися» обрала – 16,7%, відповідь «слабо підтримується» обрала – 8,8%, відповідь «не підтримується» – 0,6%, а відповідь «взагалі не підтримується» – 0,3%.

Досягнення, то більшість обрала відповідь «повністю підтримується» (44,9%), відповідь «підтримується» обрала – 38,3%, відповідь «дещо підтримується» обрала – 10,8%, відповідь «важко визначитися» обрала – 4%, відповідь «слабо підтримується» обрала – 1,7%, відповідь «не підтримується» – 0%, а відповідь «взагалі не підтримується» – 0,3%.

Підприємливість, то більшість обрала відповідь «підтримується» (40,3%), відповідь «повністю підтримується» обрала та відповідь «дещо підтримується» обрала однакову кількість – 21,6%, відповідь «важко визначитися» обрала –

14,2%, відповідь «слабо підтримується» обрали – 1,2%, відповідь «не підтримується» – 0,8%, а відповідь «взагалі не підтримується» – 0,3%.

Відчуття захищеності, то більшість обрала відповідь «повністю підтримується» (47,1%), відповідь «підтримується» обрали – 44%, відповідь «дещо підтримується» обрали – 4,8%, відповідь «важко визначитися» обрали – 2,6%, відповідь «слабо підтримується» обрали – 0,3%, відповідь «не підтримується» – 0,6%, а відповідь «взагалі не підтримується» – 0,6%.

Ми ранжували вихідні данні і створили вертикаль за якою ранжували значимість цінностей: Вірність і успішність мають рівне значення і посідають перше місце; Друге місце посіла цілеспрямованість; Третє – повага, Далі свобода; Гедонізм; Життя повне вражень, Охайність, Потім задоволення бажань; Соціальний порядок; Десяте місце - сміливість; Одинадцяте - охорона іміджу; Далі – захист навколишнього середовища; Рівність; Соціальна сила; Потім повага до традиції; Допитливість; В кінці схильність пробачати; Слухняність; І останнє місце – благочестя.

Отже виходячи з цього, релігійність має мале значення для студентів. За ходом дослідження ми дізнались що студенти з заможніших сімей більш схильні до активного відпочинку. Приблизно 46% респондентів це люди з заможних сімей котрі можуть дозволити собі будь-які витрати. Ці самі люди також обирають гедоністичний образ життя, та цінують нові враження. Це підтверджується логічним твердженням, що забезпечені люди зацікавлені у пошуку нових елітарних задоволень.

Дослідження свідчить, що найбільш значущими для студентів термінальними цінностями є продуктивне життя, здоров'я, матеріально забезпечене життя. До пріоритетних інструментальних цінностей належать незалежність та ефективність у справах. Загалом система ціннісних орієнтацій студентської молоді є доволі різноманітною, містить як загальнолюдські духовні цінності, так й особистісні цінності (приватного характеру й емоційного спрямування). Важливе місце в цій системі посідають цінності професійної та соціальної самореалізації.

Варто зазначити, що перелік основних цінностей студентської молоді практично не зазнає суттєвих трансформацій. Водночас їх важливість залежно від різних зовнішніх і внутрішніх чинників постійно змінюється. Усе це є додатковим підтвердженням необхідності проведення постійного моніторингу змістового наповнення та ієрархії ціннісних орієнтацій студентської молоді.

В умовах війни студенти, які сприймають вищу освіту як цінність, обирають різні способи адаптуватися до нових умов, можемо виділити такі основні способи пристосування: рішення взяти академвідпустку, мобільність як по Україні та і за кордон, незалежно від статі та адаптація до дистанційного навчання. Поряд із тим, студенти під час навчання в таких кризових умовах стикаються з великими труднощами, такими як: відсутність електроенергії, повітряні тривоги та обстріли, відсутність зв'язку, відсутність доступу до наукової літератури онлайн.

У багатьох ВНЗ України освітній процес здійснюється у дистанційному або змішаному форматі, в залежності від того як дозволяє безпекова ситуація. Для української системи освіти це випробовування стало ще й своєрідним стимулом, який відкрив вікно нових можливостей, ставши каталізатором давно назрілих модернізаційних змін в освіті. Передусім ідеться про розвиток цифрової та дистанційної освіти. Але перспективи трансформації освіти не обмежено лише цими напрямками.

Потребують пильної уваги також розвиток неформальної та інформальної освіти, створення механізмів визнання її результатів у системі формальної освіти. На часі апробація та широке впровадження сучасних методів навчання з використанням інформаційних технологій. Велика кількість студентів змушені через воєнні дії покидати свої домівки та переміщуватися в інші більш безпечні для життя місця проживання, де можуть бути відсутні мобільний зв'язок та Інтернет. Також, певна кількість здобувачів вищої освіти не мають можливості навчатися дистанційно, у зв'язку з їх волонтерською діяльністю, або службою в збройних силах України, перебуванням у підрозділах територіальної оборони, чи роботою для забезпечення своєї сім'ї, коли інші члени сім'ї втратили роботу. До сьогодні немає єдиного механізму навчання таких студентів. На жаль, є

недобросовісні студенти, які користуються складною ситуацією в Україні та без причин пропускають заняття. Однак, з'ясувати обставини за яких вони пропускають дистанційні заняття немає можливості. Більше того, багато студентів знаходяться на тимчасово окупованих територія російською федерацією, тому їм треба шукати шляхи адаптації до нових умов, які б враховували їхні ціннісні орієнтації. На останок, досі, на жаль, не всі науково-педагогічні працівники мають достатні технічні навички для онлайн взаємодії зі здобувачами вищої освіти, що відображається на якості їхньої підготовки. Внаслідок цього необхідно проводити заняття, майстер-класи, з метою навчання науково-педагогічних працівників ВНЗ застосовувати інноваційні методи навчання під час дистанційного освітнього процесу.

Варто зазначити, що досвід, набутий у 2020-2021 роках під час запровадження жорсткого карантину внаслідок COVID-19, надав можливість досить швидко організувати освітній процес у дистанційному форматі в умовах воєнного стану. Проте здобувачі та викладачі, які перебувають в районах ведення активних бойових дій або на тимчасово окупованих територіях не завжди мають можливість долучитись до нього через відсутність технічних засобів та/або інтернет-покриття.

Учасники освітнього процесу з інших областей України не мають змоги працювати у звичному режимі через постійні повітряні тривоги та загрозу ракетних обстрілів, за яких необхідно переміститись в укриття. Наслідком цього є вимушене переривання освітнього процесу. За таких умов ЗВО, які перебувають у відносно безпечніших регіонах, оголосили про прийняття на навчання в рамках можливостей, які надаються академічною мобільністю, студентів, які стали внутрішньо перемішеними особами.

Для досягнення успіхів у процесі впровадження дистанційного навчання необхідно дотримуватися цілої низки найбільш оптимальних вимог з метою адаптації до сучасних умов, зокрема: – системне розуміння сутності дистанційної освіти та її дидактичних особливостей; – застосування найбільш ефективних закордонних педагогічних технологій, адаптованих до сучасних умов; – розробка та апробація власних технологій дистанційного навчання в

асинхронному режимі. Варто зауважити, що більшу частину часу здобувачі приділяють самоосвіті, тому для викладача важливішим є рівень знань, які були опановані студентами, а не тільки види дистанційного викладу матеріалу. В процесі використання системи дистанційного навчання докорінно змінюється як психологія особистості студента, так і самого педагога. Навчання переростає в самонавчання, самоосвіту, перетворюючи слухача із об'єкта в суб'єкт цього процесу.

Серед вагомих показників якості дистанційного навчання виділяють: можливість своєчасного надання допомоги студентам у ході дистанційного навчання, застосовуючи великий обсяг різноманітних інформаційно-комунікаційних технологій; стабільний доступ до платформи, де розміщений дистанційний курс; структурованість, а також гнучкість дистанційного курсу; дидактична модель, яка містить в собі очікувані результати навчання, перелік необхідних дидактичних матеріалів та методик, а також опис того, коли їх слід використовувати.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

Студентський вік є періодом суттєвих внутрішніх трансформацій світогляду студентів, ієрархічної системи їхніх ціннісних орієнтацій. Ця система являє собою складну багаторівневу та динамічну структуру, визначає змістовий аспект спрямованості особистості й впливає на життєвий і професійний шлях майбутнього фахівця.

Ціннісні орієнтації студентської молоді – це особистісно-вибіркове ставлення студентів до актуальних на цей час матеріальних і духовних суспільних цінностей, які формують (визначають) світогляд (світобачення) людини, слугують орієнтиром у житті та є основою для самооцінювання й оцінювання різноманітних подій, суспільних явищ і вчинків інших людей.

В умовах теперішнього етапу пандемії COVID-19 та війни з російським агресором студенти, які сприймають вищу освіту як цінність, обирають різні способи адаптуватися до нових умов, можемо виділити такі основні способи пристосування: рішення взяти академвідпустку, мобільність як по Україні та і

за кордон, незалежно від статі та адаптація до дистанційного навчання. Поряд із тим, студенти під час навчання в таких кризових умовах стикаються з великими труднощами, такими як: відсутність електроенергії, повітряні тривоги та обстріли, відсутність зв'язку, відсутність доступу до наукової літератури онлайн.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Реалізація поставлених завдань та мети магістерської роботи дає можливість сформулювати наступні узагальнені висновки.

Для процесу розвитку теоретичної соціології ХХ та ХХІ характерною є пізнавальна стратегія, зміст якої загалом відображує потребу у розвитку ціннісного підходу при розробці програм фундаментальних та прикладних соціологічних досліджень. Увага соціологів до проблематики цінностей та ціннісних орієнтацій соціальних суб'єктів як чинників детермінації та регуляції людської діяльності не є випадковою.

Наукова розробка ціннісного підходу в соціології у першій половині ХХ столітті здійснювалась під кутом аналізу цінностей та ціннісних орієнтацій як детермінант індивідуальної активності. Однак пізніше вченими була усвідомлена важливість вивчення ціннісних детермінант діяльності не лише індивідуальних, але й колективних суб'єктів суспільного життя, на що зверталась увага ще в античній філософії. Така дослідницька стратегія сприяла уточненню пізнавального змісту поняття «ціннісна орієнтація», як важливої наукової абстракції, яка пояснює не лише процеси спрямованості дій соціальних суб'єктів, але й специфічні процеси їх соціальної адаптації до певного соціального середовища,

Сам зміст процесу соціальної адаптації є відображенням уявлень людей про значущі для себе цінності та ціннісні орієнтації, які є тісно пов'язані з розумінням людьми можливостей свого пристосування до бажаних умов життя в певному специфічному соціальному середовищі. У своєму ціннісному вимірі процес соціальної адаптації є результатом взаємодії зацікавлених в успішності такої адаптації суб'єктів та суб'єктів конкретного соціального середовища, певні нерівності статусних позицій цих суб'єктів зумовлюють суперечливий характер адаптивних процесів та різні очікування їх позитивних або негативних наслідків. Важливо враховувати, що адаптивні процесів завжди відтворюється у локальному соціальному контексті суспільного життя конкретних індивідуальних та колективних суб'єктів. Одним із таких соціальних контекстів життя є навчання студентів у закладах вищої освіти.

Студентська молодь є соціально-демографічною групою суспільства, якій притаманні певний спектр персоніфікованих та спільних цінностей та ціннісних орієнтацій.

В умовах посилення впливу новітніх тенденцій глобалізації, віртуалізації та індивідуалізації суспільного життя, а також багатьох кризових явищ в сучасному в українському суспільстві важливим є проведення соціологічних досліджень змін ціннісних орієнтацій та адаптивних практик студентської молоді України на основі творчого застосування апробованих популярних методик вивчення постматеріалістичних та термінальних цінностей Ш. Шварца та М. Рокіча. Наукова значущість цих методик не викликає сумнівів, проте вони потребують подальшого вдосконалення в аспекті з'ясування зв'язку цінностей, ціннісних орієнтацій та соціальної адаптації як детермінант спрямованості та регуляції діяльності індивідуальних та колективних суб'єктів суспільного життя.

Соціологічні дослідження організаційно-функціональної специфіки інституту вищої освіти загалом засвідчують про складний та багатоаспектний характер даної проблеми. Можна сказати, що розвиток та поширення даного інституту дозволяє людям опанувати науковими знаннями та професійними навичками. Але крім того, вища освіта в сучасну епоху розглядається як засіб забезпечення соціальної рівності громадян. Зокрема стверджується, що саме вища освіта, озброюючи молодих людей знаннями, дієво допомагає їм зайняти гідне місце у суспільстві, сприяє пом'якшенню контрастів у рівнях добробуту та соціального стану.

Важливою тенденцією новітніх соціальних змін є глобалізація вищої освіти. Результати соціологічних досліджень засвідчили про певні якісні відмінності організаційних та функціональних засад ресурсної підтримки інституціональних систем вищої освіти в індустріальних та постіндустріальних суспільствах. Наукове дослідження цих відмінностей, незважаючи на наявність суперечливих наукових дискусій та різних концептуальних позицій вчених, слід вважати важливим інноваційним напрямком наукової діяльності як соціологів, та і представників інших соціальних наук. Актуальною проблемою

розвитку соціологічних досліджень у даному напрямку є здійснення порівняльного аналізу ціннісних орієнтацій та ставлення до навчання студентів індустріальних та постіндустріальних країн.

Студентський вік є періодом суттєвих внутрішніх трансформацій світогляду студентів, ієрархічної системи їхніх ціннісних орієнтацій. Ця система являє собою складну багаторівневу та динамічну структуру, визначає змістовий аспект спрямованості особистості й впливає на життєвий і професійний шлях майбутнього фахівця.

В умовах теперішнього етапу пандемії COVID-19 та війни з російським агресором студенти, які сприймають вищу освіту як цінність, обирають різні способи адаптуватися до нових умов, можемо виділити такі основні способи пристосування: рішення взяти академвідпустку, мобільність як по Україні та і за кордон, незалежно від статі та адаптація до дистанційного навчання. Поряд із тим, студенти під час навчання в таких кризових умовах стикаються з великими труднощами, такими як: відсутність електроенергії, повітряні тривоги та обстріли, відсутність зв'язку, відсутність доступу до наукової літератури онлайн.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» від 29 квітня 2015 р., № 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#top> (дата звернення 06.06.2022).
2. Вступ-2022. Пресслужба МОН України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/ponad-20-tis-ukrayinskih-vstupnikiv-pidtverdiliuchast-u-skladanni-nmt-v-krayinah-yes-sergij-shkarlet> (дата звернення 07.06.2022).
3. Про ВНЗ. Інформаційна система «Вступ.Освіта.UA». URL: <https://vstup.osvita.ua/r27/41/> (дата звернення 06.06.2022).
4. Сергій Шкарлет: всім закладам освіти рекомендовано припинити освітній процес та оголосити канікули на два тижні. 25.02.2022: офіц. сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-vsime-zakladam-osviti-rekomendovano-pripiniti-osvitnij-proces-ta-ogolositi-kanikuli-na-dva-tizhni>
5. Щодо освітнього процесу в закладах освіти : офіц. Сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-rozpoviv-pro-organizaciyu-osvitnogo-procesu-u-zakladahosviti>
6. Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану : Наказ МОН України від 07.03.2022 року № 235. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/85884/

7. Про завершення навчального року : Лист Міністерства освіти і науки України від 10.03.2022 р. № 1/3417-22. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/85933/
8. Порядок прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2022 році, затверджений наказом Міністерства освіти і науки України 27.04.2022 р. № 392 (зі змінами, внесеними наказом Міністерства освіти і науки України від 02.05.2022 р. № 400). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/vstup-2022/05.05.2022/Poryadok.pryyomu.vVO.392-400.05.05.2022.pdf198>
9. Сергій Шкарлет: Порядок прийому для здобуття вищої освіти в 2022 році застосовано. 05.05.2022: офіц. сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-poryadokpriyomu-dlya-zdobuttya-vishoyi-osviti-v-2022-roci-zayustovano>
10. Бакіров В.С. Соціологія цінностей сьогодні // Матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: концептуалізація ціннісних змін у сучасному суспільстві». / 10-11 травня 2012 року (Київ) – Режим доступу: http://www.soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/newsfiles/9_sociology_conf_2012_new.pdf
11. Бакіров В., Агарков М. Вища освіта в «ковідні» та «постковідні» часи Глобальні та локальні кризи: переосмислюючи українське суспільство // Матеріали Міжнародних соціологічних читань пам'яті Н.В.Паніної. -К.: ІС НАНУ, 2021. - С.25-51.
12. Гіденс Е. Соціологія. - Гл. 15. Освіта . К.: Основи, 1999. – С. 469-504.

13. Головаха Є. Суспільство, що трансформується: досвід соціологічного моніторингу / Є. Головаха. – К. : Фонд «Демократичні ініціативи» ; Інститут соціології НАН України, 1997. – 156 с.
14. Дейнека А. Деліберативні практики в контексті демократизації української вищої школи // Проблеми розвитку соціологічної теорії: Суспільство та держава: 30 років незалежності України. Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 24–25 вересня 2021 р. (м. Київ) / Наукове видання / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології [за ред. д.соц.н. Людмили Малес, д.соц.н. Юрія Савельєва, к.соц.н. Олексія Боровського та д.соц.н. Андрія Мельнікова]. – К.: «Наукова столиця», 2022. – С.86-87.
15. Дейнека А. Війна як проблемний об'єкт концептуалізації, або Чому тема війни лишилася на манівцях теоретичної класики // Шевченківська весна-2022. Матеріали Міжнародної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна а- 2022.(соціологія)», (Київ, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 13 травня 2022 р .) / За ред. к.соц.н. Алли Петренко-Лисак, к.соц.н. Євгенії Мороз, к.соц.н. Володимира Шелухіна, к.соц.н. Людмили Юзви – К.: «Наукова столиця», 2022. – С.9-12.
16. Дюркгейм Э. Ценностные и реальные суждения // Социологические исследования.- 1991.- № 2. – С. 64-71.
17. Елишев С.О., «Теоретико-методологические подходы к изучению понятий «ценность» и «ценностные ориентации» // Социология и политология.- Сер. 18. - 2010. - № 3. – С.32-40.

18. Заболоцький А. Ю. Проблема якості дистанційного навчання // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Педагогіка і психологія. Дніпропетровськ, -2016..-№11.-С. 221–224. URL:<https://doi.org/10.32342/2522-4115-2016-0-11-221-224> (дата звернення: 10.12.2022)
19. Захарченко М. В., Погорілий О. І. Історія соціології (від античності до початку ХХ ст.). – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
20. Зберегти науковий потенціал: як виші навчатимуть студентів в умовах війни. // Еспресо. Захід. - URL: <https://zahid.espreso.tv/zberegtinaukoviy-potentsial-yak-vishchi-navchalni-zakladi-navchatimut-studentiv-vumovakh-viyni> (дата звернення 07.06.2022).
21. Зубарев О. Східні духовні практики як феномен життєвого світу особистості в полікультурному суспільстві .- Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна. -, 2018 - 300 с.
22. Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия: последовательность человеческого развития / Р. Инглхарт, К. Вельцель. – М. : Новое издательство, 2011. – 464 с.
23. Карандашев В. Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство / В. Н. Карандашев. – СПб. : Речь, 2004. – 70 с.
24. Кравцов С.О. Теоретичне бачення соціальної адаптації: стан, погляди, підходи URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2008/07/83-96_no-3_vol-26_2008_UKR.pdf

25. Кузьменко Т. М. Соціологія. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 320 с.
26. Малес Л., Мотузенко Б. Революція гідності – українська революція у медійному дискурсі // Проблеми розвитку соціологічної теорії: Суспільство та держава: 30 років незалежності України. Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії», 24–25 вересня 2021 р. (м. Київ) / Наукове видання / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології [за ред. д.соц.н. Людмили Малес, д.соц.н. Юрія Савельєва, к.соц.н. Олексія Боровського та д.соц.н. Андрія Мельнікова]. – К.: «Наукова столиця», 2022. – С.50-54.
27. Масионис Дж. Социология.–9изд.–Гл.12.–Глобальная стратификация.. - СПб : Питер, 2004. С.399-430.
28. Маффесолі М. Час племен. Занепад індивідуалізму у постмодерному суспільстві. – К. Вид. дім « Києво-Могилянська академія» - 264 с.
29. Мельніков А. Екзистенціальна соціологія: проблема ідентифікації парадигмальної специфіки К.: ВидовоЛіра-К., 2022. – 362с.
30. Мертон Р. Социальная структура и аномия Мертон Р. Социальная теория и соци – бальная структура. (Фрагменты). - Под ред. В.Танчера. - – К.:Абрис, 1999. - С.81-107.
31. Молодь України – 2018 / Результати соціологічного дослідження – Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2018. – 80 с.; іл. – Режим доступу: http://www.dsmsu.gov.ua/media/2018/11/16/7/Socdoslidjennya_2018.pdf
32. Мороз Є.О., Соколевська М.О., Червінська Т.Г. Використання активних методів викладання соціологічних дисциплін в умовах дистанційного

навчання // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - - 2021.- №4.- С. 129-142.

- 33.Мороз Є. Евристичний потенціал концепту «аномія» для дослідження суспільних трансформацій сучасності // Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції.. К.: ГО «ВАДНД». – 2022. – С.502-508.
- 34.Новікова Л. Соціокультурна диференціація ціннісних орієнтацій студентів університету (на прикладі студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка) // Вісник національного університету імені Тараса Шевченка, Соціологія. Київ. – 2014. – С. 29-35.
- 35.Нечитайло І.С, Освіта як соціалізаційна практика: від концептуалізації до технологізації // Проблеми розвитку соціологічної теорії: модернізація суспільства та соціальні технології. 17-16 травня 2018 р. (м. Київ) / Наукове видання / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології [під заг. ред. Горбачика А.П., Судакова В.І. – К.: Логос, , 2018. – С.116- 118.
- 36.Новікова Л. Ціннісні відмінності поколінь в сучасному українському суспільстві // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Соціологія. Київ. – 2016. – С. 23-31.
- 37.Парк Р. Э. Культурный конфликт и маргинальный человек // Социальные и гуманитарные науки. Сер. 11. Социология. - 1997.- N 2.- С.120-144,
- 38.Парсонс, Т. О структуре социального действия/ Т. Парсонс. – 2-е изд. – М. : Академический Проект, 2000. – 880 с.

- 39.Пересунько Т, Хаврюченко Н, Кожемякіна А Обмеження для соціологів під час проведення досліджень в умовах пандемії: теоретичний вимір. Проблеми розвитку соціологічної теорії: Концептуальні стратегії дослідження соціальних наслідків пандемії COVID-19. 18–19 грудня 2020 р. (м. Київ) / Наукове видання / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології [за ред. д.соц.н. Людмили Малес, д.соц.н. Юрія Савельєва, к.соц.н. Олексія Боровського та к.соц.н. Ірини Набруско]. – К.: «Наукова столиця», 2021. – 154 с. С.34-35.
- 40.Пінкер С. Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки та прогресу. К.: Наш формат, 2019. – 560 с.
- 41.Пташник-Середюк О.І. Студенство як соціокультурна група, *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Science*, II(3), Issue: 18, 2014. - P 24-44
- 42.Рахманов О.І. Освітньо-кваліфікаційні характеристики українців із підприємницьким досвідом // Проблеми розвитку соціологічної теорії: модернізація суспільства та соціальні технології. 17-16 травня 2018 р. (м. Київ) / Наукове видання / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології [під заг. ред. Горбачика А.П., Судакова В.І. – К.: Логос, , 2018. – С.137- 139.
- 43.Розман І. І. Дистанційне навчання: наслідки та освітні технології. Наукові інновації та передові технології. 2022 № 1(3) С. 283–291.
URL:https://www.researchgate.net/publication/358053108_Zurnal_Naukovi_innovacii_ta_peredovi_tehnologii_No_13_2022 (дата звернення: 02.06.2022).
- 44.Ручка А.А. Ценностный подход в системе социологического знания». – К.: Наукова думка, 1987. – 156 с.

45. Ручка А.О. Ціннісна ментальність українського соціуму в першій декаді нового століття // Українське суспільство 1992–2009. Динаміка соціальних змін. – К.: ІС НАНУ. 2010 – С.285-292.
46. Ручка А., Компетентність як ознака нашого часу // Проблеми розвитку соціологічної теорії: модернізація суспільства та соціальні технології 17-16 травня 2018 р. (м. Київ) / Наукове видання / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології [під заг. ред. Горбачика А.П., Судакова В.І. – К.: Логос, , 2018. –С.148-151.
47. Савіна П., Ситуативна актуалізація цінностей як чинник електорального вибору студентської молоді Дис. канд. наук. 19.00.11 «Політична психологія», 2015. -181 с.
- 48.Святненко С. Ціннісні орієнтації української молоді, порівняльний аналіз // Соціологія. – 2015. – С. 23-31.
- 49.Сіпакова О.А. Ціннісні орієнтації студентської молоді // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2014 №3 (24). С.23-29.
- 50.Сокурянська Л. Г. Динаміка ціннісних орієнтацій студентської та шкільної молоді України: від цінностей радянських до європейських // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. - 2016 .- С.34-42.
51. Сокурянська Л. Студент українського мегаполісу перед обличчям академічної еміграції: у пошуках ціннісного портрету– Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015.- 231 с.

52. Сорокин, П.А. Кризис нашего времени / П.А. Сорокин // Человек. Цивилизация. Общество/ общ. ред., сост. и предисл. А.Ю. Согомонов: пер. с англ. – М., 1992. – С. 429.
53. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / В.І. Волович, В.І. Тарасенко, М.В. Захарченко та ін. Під заг ред. В.І.Воловича– К.: Укр. Центр духовної культури, 1998. – 736 с.
54. Соціологія міста: навчальний посібник / [Л. В. Малес, В.В. Серета, М. О. Соболевська, Ю. Г. Сорока та ін.]; за заг. ред. О.К. Міхеєвої. –Донецьк: вид-во «Ноулідж» , 2010. – 464 с.
55. Судаков В.І. Інноваційні когнітивні стимули розробки мультирівневої методології та методик вимірювання соціальної напруженості // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2018. № 2 (37) Соціологічні науки. - С. 5-13.
56. Черниш Н.Ц. Соціологія: Підручник за рейтингово-модульною Степаненко В.П. Соціологія пандемії Covid-19 в корпусі епідеміологічних досліджень і політики Проблеми розвитку соціологічної теорії: Концептуальні стратегії дослідження соціальних наслідків пандемії COVID-19. 18–19 грудня 2020 р. (м. Київ) / Наукове видання / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології [за ред. д.соц.н. Людмили Малес, д.соц.н. Юрія Савельєва, к.соц.н. Олексія Боровського та к.соц.н. Ірини Набруско]. – К.: «Наукова столиця», 2021. – . С.11-12.
57. Урри Дж. Социология за пределами обществ. Виды мобильности для XXI столетия. _ М .:2012. – 336с.

- 58.Чепак В.В. Теоретико-методологічні засади становлення і розвитку соціології освіти, Київ – 2011, с.155-172
- 59.Шевчук Г. Й. Дистанційне навчання у вищій школі: переваги, недоліки, перспективи // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. - Київ, 2021. - №79. -С. 205–209.
60. Штомпка П. Соціальний каптал. Теорія міжособистісного простору. – К.: ДУХ і Літера, 2022. – 400 с.
- 61.Щепова Д.Р. Ценностные ориентации современного украинского студенчества/ / Весник Запорожского национального университета, № 2 (13), 2010. С.34-39.
- 62.Becker H. Dynamics of Cohort and Generations Research. – Thesis Publishers, Amsterdam. – 1992. – pp. 31–51.
63. Bilsky W. On the content and structure of values universals or methodological artefacts? [Електронний ресурс] / W. Bilsky, M. Koch // http://wwwpsy.unimuenster.de/imperia/md/content/psychologie_institut_4/ae_bilsky/pdf_ungeschuetz/bilsky_koch.pdf.
- 64.Bilsky W. Schwartz Sh. The Structural Organization of Human Values: Evidence From Three Rounds of the European Social Survey (ESS) / W. Bilsky, M. Janik, Sh. Schwartz [Електронний ресурс] // Journal of Cross-Cultural Psychology. – 2010. – Режим доступу : <http://jcc.sagepub.com/content/early/2010/07/16/0022022110362757.abstract>.
- 65.Brown Ph. Higher Education and Employment in a Post-industrial Society // The Student's Companion to Sociology. – Oxford: Blackwell publ, 1997.- P.186 -193.

66. Latour Br. Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network Theory. – Oxford: Oxford univ. press, 2017. 301 p.
67. Rokich M. Methodic for the Study of the Human Values. - Режим доступа: <http://cpd-program.ru/methods/20.hlm>
68. Schwartz S. H. A theory of cultural value orientations: Explication and applications / S. H. Schwartz // Comparative Sociology. – 2006. – № 5. – P. 137–182.
69. Schwartz S. H. An Overview of the Schwartz theory of basic values [Электронный ресурс] / S. H. Schwartz // Online readings in psychology and culture. – 2012. – No. 2 (1). – Режим доступа: <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>.
70. Sudakov V. The System of Higher Education in Ukraine: the new attempts to overcome institutional crisis// Changes and quality of Studing. Empirical Evidence in International Comparison. IV International Workshop November 2012. – Konstanz: Konstanz university, 2012. - P.80-83.